

Ókeresztény bazilikának vélt villa rustica hitelesítő ásatása Kékkúton

A kővágóörsi Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet Kékkúton, a Savanyúkúti dűlőben 1964 decemberében szőlőtelepítést kezdett és a telepítéshez traktorral mélyszántást végeztetett. A munka során római alapfalakat és padlósínteket találtak, amelyeket az eke kiforgatni nem tudott, ezért 1965 januárjában kézierővel kezdték el az épületmaradványok eltávolítását.

A történekről néhai Jámor Lajos írásban értesítette a Balatoni Múzeumot, melynek gyűjtőterületéhez tartozik Kékkút is. Levélének vétele után Kékkútra utaztunk, ahol a szőlőforgatási munka és az épületmaradványok kibányászása még tartott. A dolgozóktól egy nagyobb és egy kisebb római oszloplábat, valamint egy kézimalmot két, összeillő lapját átvettük. Ezek találati helyére és leletkörülményeire is kaptunk adatokat. A Termelőszövetkezet a munkát kérésünkre a leletmentő ásatásig beszüntette.

1965. április 1—18-a között kisebb leletmentést végeztünk a lelőhelyen. Munkánk során nyilvánvaló lett, hogy az úgynevezett nagyobb kékkúti ókeresztény bazilikát fenyegeti a megsemmisülés. Az épület jelentősége részletesebb feltárást igényelt, amit 1965 júliusában és augusztus első felében végeztünk el. Az említett munkákban Füzes F. Miklós archaeobotanikus kezdettől részt vett.

Ásatásunk befejezése után a Termelőszövetkezet befejezte az alapfalak megsemmisítését és a területet szőlővel ültette be.

Az ásatás eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

Kékkút északkeleti szélén, a Maktyáni dűlőben található római települési jelenségekre Rómer Flóris figyelt fel.¹ A Maktyáni dűlő a mai Savanyúkúti dűlővel azonos. A dűlő a híres kékkúti ásványvízforrástól kapta ma használatos nevét. Csák Árpád és Sági János 1899-ben ismerték meg ezt a lelőhelyet, mikor a Balatoni Múzeum megbízásából régészeti lelőhelyek szempontjából átvizsgálták a Balaton környékét.² A lelőhely a kékkúti tanító javadalomföldje volt akkor, ahol Csák és Sági látogatása után pár évvel különböző római oszlopfejek kerültek elő, melyeket Kauzli Kálmán tanító a Balatoni Múzeumnak ajándékozott.³

Az ajándékozást követően a Balatoni Múzeum ásatott a lelőhelyen. Csák Árpád 1903. augusztus 10-én kezdte el az ásatást, amely a megmaradt bérjegyzékek szerint szeptember 26-ig tartott.⁴ Csák Árpád jogtudományi szigorlatát fejezte be akkor, így csupán augusztus 16-án, augusztus 30-án, szeptember 8-án és 20-án te-

kintette meg az ásatást Ikotits Sándor mérnök társaságában,⁵ aki a feltárt alapfalak térképezését végezte el.

A bérjegyzékek szerint Sirsom János keszthelyi kőművesmester, Lipp Vilmos, majd Csák Árpád ásatásainak állandó előmunkása kezdettől végig dolgozott az ásatásnál, Csák szokott munkamódszerét valósítva meg. Ezt a módszert a fenékpusztai 2. számú ókeresztény bazilika hitelesítő ásatása során jól megfigyelhettük,⁶ de másutt is észleltük.⁷ Csák ásatási módszérének a megtalált alapfalak követése volt a lényege, ugyanakkor a szobabelsők feltáratlanok maradtak.

A kékkúti ásatás eredményeiről Csák Árpád a Keszthelyi Hírlapban ad rövidesen számot.⁸ Egy nagyobb és egy kisebb épület feltárását írja ott le, a feltárt épületek alaprajzát azonban nem közölte.

A kékkúti ásatást később Kuzsinszky Bálint foglalta össze és a két feltárt épület alaprajzát és helyszínrajzát is adta Ikotits Sándor mérnök által készített felmérések alapján. E felmérések ma is a Balatoni Múzeum birtokában vannak. Kuzsinszky Bálint szerint⁹ a Balatoni Múzeum 1902-ben, Sági János vezetésével ásatott Kékkúton. Az újabb szerzők Kuzsinszky nyomán Sági János munkájának tartják a kékkúti ásatást.¹⁰ Sági Jánost néprajzi kérdések érdekelték, a Balatoni Múzeum néprajzi anyagát gyűjtötte és kezelte.¹¹ Az akkori, társadalmi munkában végzett muzeológiai munka időszakában természetes, hogy Csák Árpád akadályoztatása esetén Sági János is segített a kékkúti ásatás irányításánál. Csák, mint láttuk, nem túl sokat foglalkozhatott ezzel az ásatással, így természetesnek vesszük, hogy Sági János is bekapcsolódott abba. Madarassy László szerint¹² Sági János valóban közreműködött az ásatásnál és így adhatott bizonyos leletekről felvilágosítást Kuzsinszky Bálintnak.¹³ Mindezt figyelembe véve az 1903-as kékkúti ásatást Csák Árpád és Sági János közös munkájának tekinthetjük.¹⁴

Kuzsinszky Bálint könyvének kékkúti részletével¹⁵ az Archaeológiai Értesítő A. A. aláírású írója foglalkozott azután. A cikkíró személyét nem nehéz Alföldi Andrással azonosítani, aki a következőket mondja:¹⁶ „Kékkút községben a Balatoni Múzeum részéről Sági János ásta fel a bennünket érdeklő két épületet. A kisebbik formája (172. ábra) nagyjában megfelelne a keresztény templom „apsidenlose Saalbau” típusának, mely körülmény felemlítésére az csábít, hogy itt is előfordulnak kis oszlopocskák, melyek kapitelsei a római oszlopfejek késői, leegyszerűsített alakját mutatják. De

1. A kékkúti villa rustica rétegvonalas helyszínrajza.
 1. Der mit Schichtlinien versehene Lageplan der Kékkuter Villa rustica.
 1. Plan des lieux stratifiés de la villa rustica de Kékkút.
 1. Рисунок кеккутской виллы рустики в разрезе.

még feltűnőbb az a körülmény, hogy a 85 m távolságban fekvő nagyobb épület (174. ábra) homlokzata előtt két hatalmas, áttört művű Krisztus-monogrammos téglakerült felszínre (175. ábra), melyeknek szerény véleményem szerint szerves összefüggésben kellett állniuk magával az épülettel. Ha nem egyházi célú építményre gondolunk, bajos megállapítani a monogramok hivatását, de az alaprajz — úgy, mint Sági felvette — egyáltalán nem bazilikatípusú.”

A két kékkúti épületet Nagy Lajos tárgyalja azután részletesebben. Nagy Lajos 1931-ben, Kuzsinszky összefoglalása nyomán irt munkájában ókeresztény bazilikának vette az 1903-ben feltárt kékkúti épületeket.¹⁷ A kisebb épületet „apsis nélküli teremtemplom” néven ismertette és rekonstruálta annak belső beosztását is. A nagyobbik, bennünket most érdeklő épületet „kettős templom” néven írta le. 1938-ban, Pannonia ókeresztény emlékeiről írt nagy összefoglalásában is ezt a véleményt ismételte meg.¹⁸

Alföldi András, mint említettük, rámutatott már, hogy a nagyobbik épület nem bazilika-típusú, ugyanakkor az épület egyházi célú rendeltetését valószínűnek vette. Érthető tehát, hogy a kutatás elfogadta Nagy Lajos megállapítását.¹⁹ Hitelesítő ásatásunk adott lehetőséget ahhoz, hogy a kérdéshez más szemszögből szóljunk hozzá. Eredményeink eltérnek Nagy Lajos megállapításától. Ezzel kapcsolatban azonban hangsúlyozottan le kell szegeznünk azt, hogy Nagy Lajos befejezetlen ásatás téves eredményei alapján dolgozott, az ásatási hiányosságokkal viszont nem számolhatott.

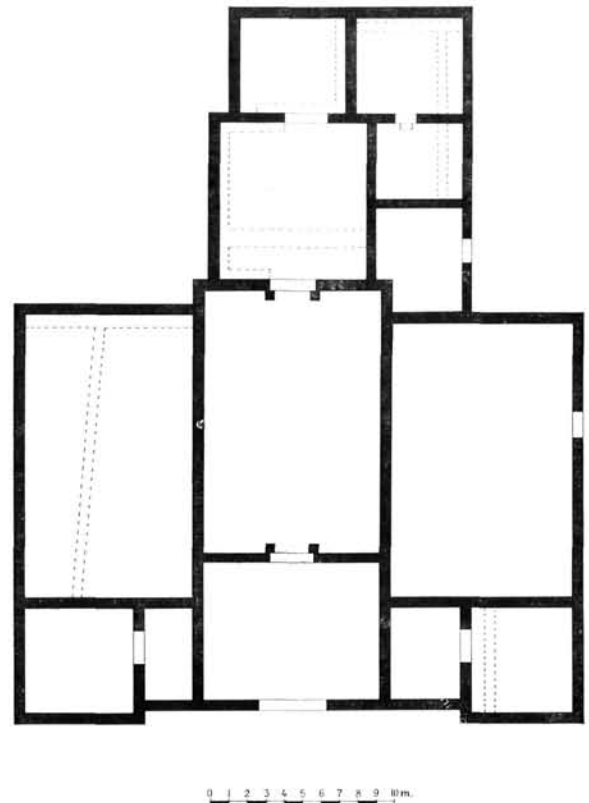
Kékkút korábban Zala megyéhez, ma Veszprémhez tartozó község. A falu északkeleti szélén, a Kővágó-örse vezető országút északi oldalán húzódó domb-
 lejtőt régebben Maktyáni dűlőnek, ma Savanyúkúti dűlőnek nevezik már. A nyugatról keletnek lejtő domb-
 oldal 50 cm-es rétegvonalakkal készített felmérését Virágh Dénes volt szíves elkészíteni. Ezen a szőlőforgatás során talált és általunk újból feltárt római épületet feltüntetve, kiderül, hogy az épület pontosan a lejtő-
 irányban épült fel (1. kép).

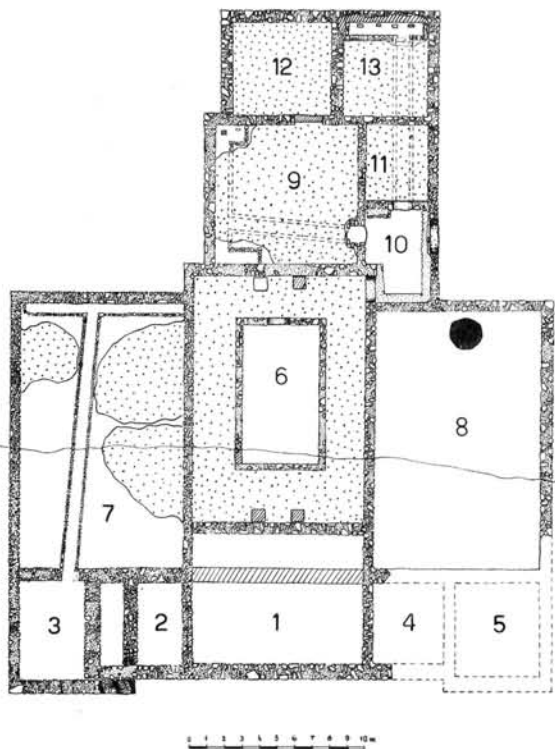
Csák Árpád és Sági János 1903. évi ásatásából fennmaradt és Kuzsinszky Bálint összefoglalásából ismert²⁰ alaprajz (2. kép) alapján az úgynevezett nagyobb kékkúti bazilikával, vagy „kettős templommal” azonosítható az az épület, amelynek hitelesítő ásatását elvégezhettük. A kisebb épület, vagy „apsis nélküli teremtemplom” nem esett már a szőlőforgatás számára kijelölt területre, arról tehát nem beszélhetünk.

Hitelesítő ásatásunk során csak az épület tisztázására szorítkozhattunk, környezetével nem foglalkozhattunk már. Munkánk nyomán észlelt épület alaprajzát a 3. számú képen mutatjuk be. Az egyes helyiségeket Kuzsinszky Bálint alapján számoztuk mi is. Az indokolja ezt, hogy Nagy Lajos is a Kuzsinszky-féle számozásnak megfelelően beszél az egyes helyiségekről.

Az 1903-as ásatás (2. kép) és a mi ásatásunk (3. kép)

2. A kékkúti villa rustica ásatási alaprajza (1903).
 2. Grabungsgrundriß der Kékkuter Villa rustica (1903).
 2. Plan de fouilles de la villa rustica de Kékkút (1903).
 2. План раскопки кеккутской виллы рустики (1903).

3. A kékkúti villa rustica ásátási alaprajza (1965).
 3. Grabungsgrundriß der Kékkuter Villa rustica (1965).
 3. Plan de fouilles de la villa rustica de Kékkut (1965).
 3. План раскопки кеккутской виллы рустики (1965).

alaprajzának összevetésénél a 6. számú helyiségnél találjuk a leglényegesebb eltérést. Csak Árpád az épület „középső nagytermének” vette ezt és hosszát 13,6 m-nek, szélességét 9,7 m-nek adta meg.²¹

A méretekben lényeges eltérés nincs is. Szerintünk a 6. számú helyiség hossza 14 m, szélessége 9,7 m. Csak Árpád és Sági János 1903-as ásátása csak a helyiséget határoló falak tisztázására szorítkozott, a belső teret nem vizsgálták át. A falak akkor lényegesen magasabban álltak, mint ásátásunk idején. Általában 20–30 cm föld takarta csak őket,²² így az 1903-as ásátás két olyan ajtónyílást is megfigyelhetett, amit mi nem tudtunk már észlelni. Az ajtónyílásokhoz csatlakozó pillérek közül is egyetlen, 0,7 × 0,8 méretű kőlapot találtunk csak in situ, amit gyenge minőségű terrazzo padló vett körül. A kőlap alatt alapozás nem volt, a lesímitott anyatalajon nyugodott.

Az 1965. évi ásátás során az derült ki, hogy fedett folyosóval körülvett nyitott udvar, peristylum volt a 6. számú helyiség. A fedett, terrazzo-padlós folyosót 40 cm vastag falnégyyszög választotta el az udvar nyitott részétől. Ennek a választófalnak a keleti felét elérte a kézi erővel történt forgatás. A kézierővel történt forgatás helyén csak az alapozás alsó részét találtuk meg, míg a fal nyugati részén egy 130 cm-es ajtónyílást is megfigyelhetünk. Hasonlót a keleti, bolygatott részen is feltételezhetünk. Ásátási alaprajzunkon (3. kép) a kézi erővel történt forgatás nyugati határát feltüntettük.

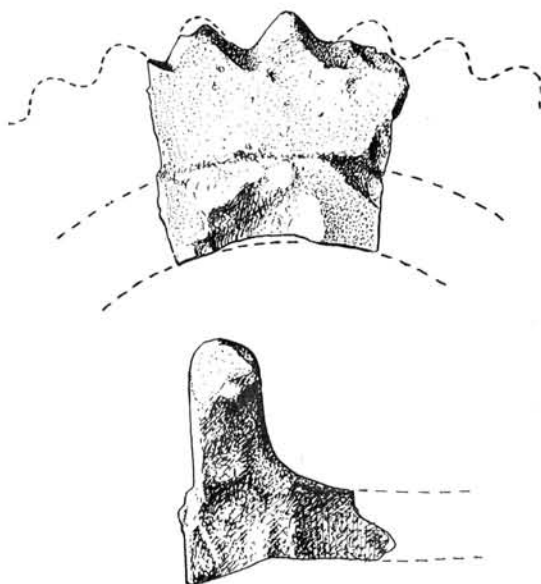
A peristylum fedett folyosójának gyenge terrazzo padlója volt. Ez 3–4 cm vastag meszes, dolomitporos alapozásra öntött 5–6 cm vastag, téglazúzalékos habarcsból állott. Ennek a terrazzo padlónak a simított járósíntje 60 cm mélységben feküdt a mai talajszint alatt, így a mélyszántást végző eke felületét igen megromgálta. A fedett folyosó észak-nyugati sarkában egy, a 10. számú helyiségbe vezető, 1,4 m széles ajtónyílást észleltünk. Ezt az ajtónyílást az 1903-as ásátás során nem találták meg.

A peristylum nyitott udvarának talajszintje 7 cm-rel volt mélyebben, mint a fedett folyosó járósíntje. Egy-szerű, döngölt agyagból állott. A nyitott udvar vízlevezető csatornájának nyomát a kézi erővel végzett forgatásból adódó mélyebb bolygatás folytán nem tudtuk észlelni. Vízlevezetést jogosan tételezünk itt fel. A balcai villa a peristylumának nyitott udvarában is közvetlenül a fal mellett volt a vízlevezető csatorna torkolatnyílása.²³

A peristylum folyosójának tetőzete a nyitott udvar felé lejtett. Az udvar szintjére hullva sok tegula és imbrex töredék került elő, köztük egy díszes imbrex-véget is találtunk (4. kép). Ez a díszes imbrex-vég antefixum-nak, párkánydísznek fogható fel.

A Višiči-i (Jugoszlávia) római villa peristylumának udvarában két, Medusa-fejes antefixum is előkerült. Irma Čremošnik szerint szimbolikus jelentőségük volt ezeknek a ház védelmében.²⁴ Nagy Lajos is apotropikus szerepet tulajdonít az Aquincumból ismert Medusa-fejes, vagy mitologikus ábrázolásokkal díszített antefixumoknak.²⁵ A későbbiekben rátérünk majd arra, hogy a kékkúti villa tulajdonosa keresztény volt. Vallása parancsának megfelelően szakított a korábbi pogány

4. Díszes imbrex vég a peristylumból.
 4. Prachtvoller Imbrex-Abschluß aus dem Peristyl.
 4. Bout d'imbrex orné du péristyle.
 4. Украшение из перистиля.

hagyományokkal és az antefixumok kiképzésében is megelégedett az egyszerű fogazott dísszel.

A nyitott udvarrészben egy későrómai, sárgászöld fémmázzal fedett kisebb edény oldaldarabját is megtaláltuk. A töredékből még az edény típusát sem lehet rekonstruálni, így közelebbi korhatározásra alkalmatlan.

A mélyszántás során a 6. számú helyiség területén fordított ki az eke két oszloplábat. A sárgásfehér, kemény mészkőből faragott nagyobb oszlopláb plinthusa $35,5 \times 31$, 5×6 cm méretű. A plinthus felett két egyenesoldalú torust találunk. A felső tag hordta a külön kőből faragott oszloptörzset, aminek indítása 23 cm átmérőjű lehetett (5. kép). Ez utóbbi sajnos nem került elő. Hasonló oszloplábat őriz a Bakonyi Múzeum ismeretlen lelőhelyről.²⁶

A kisebb töredék permi vörös homokkőből készült (6. kép). A $19,7 \times 19,7 \times 6,8$ cm méretű plinthusból kiemelkedő egyszerű korongból nő ki az egybefaragott oszloptörzs. A töredék magassága 33 cm. A csopaki Kőkoporsó dűlőből ismerünk hasonló teljes oszlopot.²⁷ Permi vörös homokkő oszlopláb Túskevárról is ismert.²⁸

A két említett töredékkel kapcsolatban el kell mondanunk, hogy felületükön habarcsnyom nem észlelhető, így nem gondolhatunk falazóanyagként való felhasználásukra. Mivel nem eredeti helyükön kerültek elő, egykori szerepükre sajnos csak következtethetünk. Nagyon valószínű, hogy a két oszlopláb a peristylum eredeti kiképzéséhez tartozott. Az udvar nyugati és keleti részén 1903-ban még ajtónyílásokat észleltek és előreugró bázisokat figyelhettek meg. Ezek közül mi csak egyet találtunk in situ. Ezeket a bázisokon nagyobb, díszes oszlopok állhattak. Ezek egyikének lába lehetett az előkerült nagyobb darab.

A permi vörös homokkő oszlopocskák egykori rendeltetésével Kiss Ákos foglalkozik részletesebben. Az alzei táborban emeleti árkádsorokat, galériákat tartottak²⁹ hasonló oszlopok. A kékkúti épületben az udvar mellvédjén lehettek ezek az oszlopocskák elhelyezve és a tetőszerkezet terhet viselték.

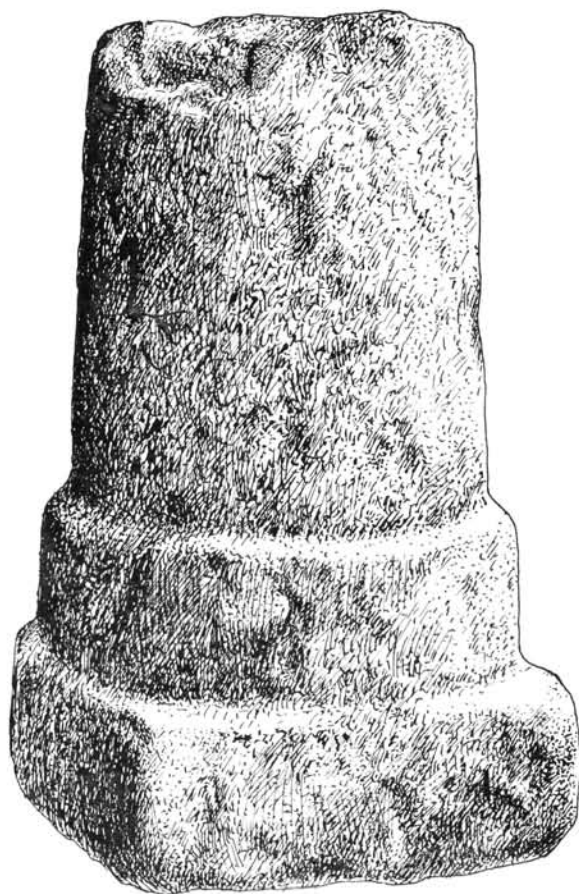
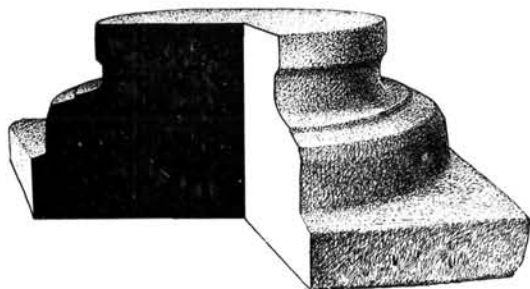
Kiss Ákos mutatta ki, hogy a markomann háborúkat követő fél évszázad ezeknek az oszlopocskáknak a virágzási ideje.³⁰ Szerinte³¹ a kékkúti teremtemplom oszlopai korábbi épületből származnak és másodlagosan

5. Mészkő oszloplábazat a peristylumból.

5. Säulenpostament aus Kalkstein aus dem Peristyl.

5. Base de colonne en pierre calcaire du péristyle.

5. Известняковая база колонны перистилия.

6. Permi vörös homokkő oszloptöredék a peristylumból.

6. Bruchstück einer permischen Säule aus rotem Sandstein aus dem Peristyl.

6. Débris de colonne en grès rouge permien du péristyle.

6. Обломок колонны перистилия из пермского красного известняка.

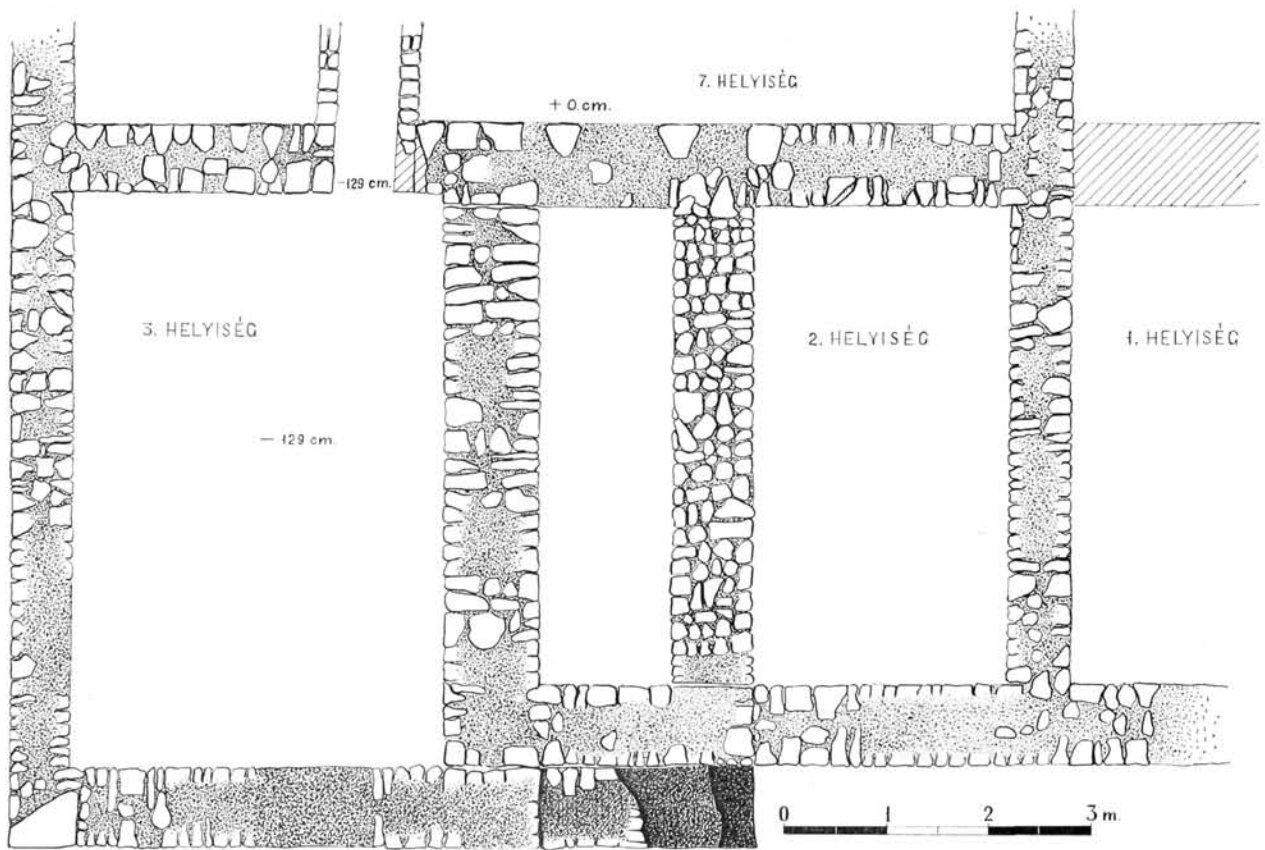
voltak már felhasználva. Megállapítása nyilván az általunk feltárt épület említett oszloplábaikra is érvényes.

Nagy Lajos a 6. számú helyiséget a kettős templom baptisteriumának vélte még.³² Ha az 1903-as ásatás tisztázta volna a helyiség tényleges rendeltetését, Nagy Lajos is mentesült volna a téves következtetéstől.

A 6. számú helyiség rendeltetését felismerve, nagyméretű, peristylumos római villa rustica-nak tarthatjuk ezt az épületet. A peristylumos villák a III. század végén, IV. század elején saroktornyos megoldással épültek már védelmi okokból.³³

A kékkúti villánál a 3. és 5. számú helyiségek voltak a bejárati oldalon emelkedő saroktornyok. A déli homlokzati torony legalsó szintje a 3. számú helyiség, melynek feltárása a nagyfokú bolygatottság ellenére is eredményes volt. A tornyot, mint a 7. számú képen látjuk, a villával egyidőben építették. A hosszúhetényi villa esetében a saroktornyokat utólag építették hozzá a korábbi épülethez.³⁴

A 3. számú helyiség feltárásánál két építési periódust észleltünk, ami a részletrajzból ki is tűnik (7. kép). A tornyot a villa építésekor nagyobbra méretezték.

7. A villa déli saroktoronyának részletrajza.
7. Detailzeichnung des südlichen Eckturmes der Villa.

7. La tour d'angle sud de la villa (plan de détail).
7. Фрагмент рисунка южной угловой башни виллы.

Eredeti belmérete $5,9 \times 5,7$ m. Az 1903-as ásatás csak ezt az építési szakaszt figyelte meg, így adja tehát a helyiség belméretét Csák Árpád is.³⁵ A későbbi átépítés során a 3. és 2. számú helyiségeket elválasztó 80 cm vastag falat a padlószint alá bontották le és egy új, 97 cm vastag fal húzásával a 3. számú helyiséget 5,9 m-ről 3,7 m-re szűkítették le.

A lebontott falon az 1903-as ásatás ajtónyílást jelez (2. kép). Ezt úgy magyarázhatjuk, hogy a kékkúti, 1903-as ásatás eredményeit felmérő Ikotits Sándor mérnök, szimmetria alapján rekonstruálta ezt a bejáratot.

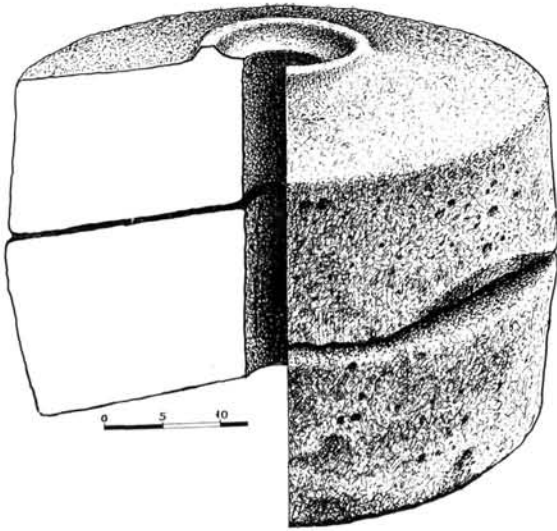
A 4. és 5. számú helyiségeket, a villa északi saroktoronyát és a hozzá csatlakozó helyiséget, nem volt módunk feltárni a hitelesítő ásatás során. A két helyiséget elválasztó falon észlelt ajtónyílás adhatta az indítást az említett bejárat feltüntetéséhez. A feltáratlan részt ásatási alaprajzunkon (3. kép) szaggatott vonallal rajzoltuk, Ikotits felmérésének figyelembevételével.

A déli homlokzati torony legalsó szintje, a 3. számú helyiség a 7. számú helyiség fűtőkamrája volt, a 7. számú helyiség fűtőcsatornája ugyanis ebbe a helyiségbe torkollik. Az 1903-as ásatás ezt nem vette észre és Ikotits alaprajza nyomán (2. kép) Kuzsinszky úgy gondolta még, hogy a 7. számú helyiséget magában a helyiségben, a fűtőcsatorna keleti végénél épített kemen-

céből fűtötték.³⁶ A helyiség járószintje megegyezett a peristylum fedett folyosójának járószintmagasságával. Ezekhez viszonyítva a 3. számú helyiség döngölt agyagpadlóját 1,29 m mélyen találtuk. A helyiséget járószintig feldúlta a szőlőforgatás, abban leletet nem találtunk.

A 3. számú helyiséget túlzottan nagyknak találhatták fűtőkamra céljára, ezért szűkítették belméretét. Ezt azért kell feltételeznünk, mert az átépítés nem pusztulást követő javítás eredménye. Az átépítés a torony egész felépítményének képét megváltoztatta, feltételezhetjük tehát, hogy az nem volt túlzottan magas. A fűtőkamra felett egy emelet szintet képzelhetünk még el. Cato azt javasolja, hogy a tűzifát a padláson tárolják,³⁷ nem lehetetlen tehát, hogy a torony emeleti szintje tüzelőraktáruul szolgált esetünkben is. Az emeleti helyiséget csapóajtón át valószínű létráról közelítették meg.

A 3. számú helyiség a fűtőkamra, belméretének szűkítésével bővült a 2. számú helyiség. Eredetileg $2,5 \times 4,7$ m méretű volt, az átépítés után a keskeny, folyosószerű helyiségből $4,6 \times 4,7$ m méretű tágasabb rész alakult ki. A 2. számú helyiség padlószintje megsemmisült a szőlőforgatás során, így annyit mondhatunk csak róla, hogy padlószintje magasabban volt, mint a fűtőkamráé. A forgatást végző munkások szerint a helyiségnek döngölt agyagpadlója volt.

8. Kézimalom az 5. számú helyiségből.
 8. Handmühle aus dem Raum 5
 8. Moulin à bras trouvé dans le local 5.
 8. Ручная мельница из помещения № 5.

A 4. és 5. számú helyiségeket, mint említettük már nem volt módunk feltárni a hitelesítő ásatás során. Az 5. számú helyiség a villa északi saroktornya volt. Ebben találták a forgatást végző munkások, talajszint alatt kb. 60 cm mélységben a 8. számú képen bemutatott kézimalmot. A hólyagos bazaltból gondosan faragott kézimalom két összeillő darabból áll, 46,8 cm átmérőjű és 40 cm magas.

Malomkő több római villa romjából került már elő. A bizeljskogi,³⁸ winden-am-see³⁹ és ódörögpusztai⁴⁰ római épületek malomköveivel kapcsolatban hiányoznak a megfigyelések. A Pomáz–Lugi dűlői villa 16. számú helyiségében földpadlón, agyagtűzhely roncsai

9. Krisztus monogramos téglá Kékkútról (Kuzsinszky után).
 9. Kékkuter Ziegel mit Christus-Monogramm (Nach Kuzsinszky).
 9. Brique à christogramme de Kékkut (d'après Kuzsinszky).
 9. Кирпич с монограммой Христа из Кеккута (по Кужински).

mellett került elő a malomkő. B. Thomas Edit szerint konyha lehetett ez a helyiség.⁴¹ Az óbudai csúcshegyi villa 11. számú helyiségében mészkő mozsár társaságában találták a malomkővet. Az együttes ugyancsak konyhára utal.⁴² A kékkúti villa északi saroktornyának földszinti, 5. számú helyiségét ugyancsak konyhának tarthatjuk a mondottak alapján. Az 1903-as ásatás egy padlószint alatt húzódó csatornát is észlelt ebben a helyiségben, amit a különböző helyiségek csatornafűtéséhez hasonlóan szaggatott vonallal jelölt az ásatási alaprajzon Ikotits Sándor mérnök (2. kép). A csatorna helyzete és a helyiség rendeltetése alapján inkább a szabadba vezető szennyvízelvezetőre gondolunk e csatorna esetében.

A kékkúti villa homlokzati részsein kialakított helyiségeknek gyakorlati rendeltetésük volt, ugyanakkor a szintkülönbség nem is tett közvetlen kapcsolatot lehetővé a 3. számú és 7. számú helyiség között. Mindezt Nagy Lajos nem tudhatta még, aki templomhelyiségekre gondolt.⁴³

Az 1. számú helyiségnek Csák Árpád leírása szerint 3,5 m széles kapuja volt a keleti falon.⁴⁴ Az ásatási alaprajz is ezt tünteti fel (2. kép). Ezt a falat mi annyira kibányászva találtuk, hogy a kapunyílást természetesen nem észlelhettük már. A szőlőforgatás tönkretette a helyiség padlóját is. A forgatást végző munkások elbeszélése szerint a felszín alatt kb. 60 cm mélységben kemény, sárga agyag jelentkezett itt.

Az 1. számú helyiség esetében a homlokzati tornyok közt elhelyezkedő, fallal lezárt udvarra gondolhatunk, ahova a széles kapu a fogattal való behajtást is lehetővé tette. Ez megkönnyíthette a 3. számú fűtőkamra tüzelővel való ellátását, különböző kiegészítő tárolását a villa raktárhelyiségeiben. Valószínű, hogy a saroktornyok emeleti helyiségei, esetleg a tornyokhoz csatlakozó 2. és 4. számú helyiségek is raktárak lehettek.

B. Thomas Edit, aki természetesen csak az 1903-as alaprajzot ismerhette, ugyancsak nyitott udvarral rekonstruálta az épületet.⁴⁵

Az 1. számú udvar nyugati részén utólag egy 80 cm széles falat húztak be, így a peristylum előtt egy 2 m széles porticust alakítottak ki. Ezt az utólag épített falat az 1903-as ásatás ugyancsak nem észlelte. A szóbanforgó falat a szőlőforgatás során alapozásig ki tudták bányászni, mivel kötőanyaga nem volt olyan jó minőségű, mint az épület egyéb falainál.

„A kiásott falak mentén, az épület törmelék között több római régiség került napfényre; közöttük kétségtelenül az a 36 cm hosszú, 32 cm széles és 6 cm vastag⁴⁶ áttört művű és Krisztus monogramjával ellátott téglá, mely lelhelyéből következőleg az épület főbejárata fölött díszelghezt” a legérdekesebb, írja Csák Árpád.⁴⁷ Kuzsinszky Bálint úgy értesült Sági Jánostól, hogy a „nagyobbik épület bejárata előtt” két egyforma Krisztus-monogramos téglát találtak, amelyek közül az egyik teljesen összeillő töredékekből állott, a másiknak csak darabjai voltak meg.⁴⁸ A Balatoni Múzeumba került összeillő töredékekből álló téglá leghosszabb oldala 45 cm, vastagsága 5 cm volt Kuzsinszky szerint.⁴⁹ A má-

sodik világháború során részben megsemmisült ez az érdekes darab. Megmaradt roncsait az eredetiről készült fénykép alapján egészítettük ki. (9. kép)

A szőlőforgatás során az épület keleti részén kibányászott kőanyagban hasonló méretű Krisztus-monogramos téglát találtunk. (10. kép) Az az érdekessége ennek a töredéknek, hogy a kiégett téglanyers felületére fehér gipsz alapozás került, aminck nyomai még jól megfigyelhetők. Ezen az alapozáson vörös festés nyomait látjuk. A vörös az élet színe, aminek az őskorig visszanyúló babonás elképzelés szerint védő, elhárító szerepe volt.⁵⁰ A fából ácsolt útmenti keresztet ma is szívesen festik vörösre, vagy pirosra.⁵¹

Az ásatás során, már másodlagos helyen talált töredékről nem állapítható meg, hogy az 1903-as ásatás kapcsán említett második, töredékes Krisztus-monogramos téglája része volt-e, vagy egy további darab tartozéka?

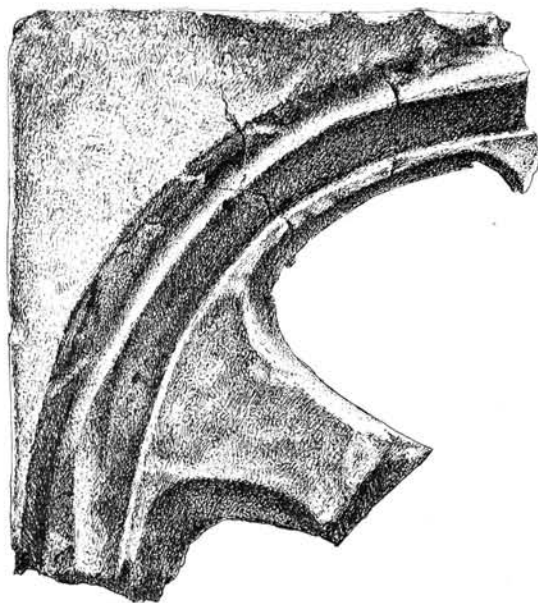
A kékkúti Krisztus-monogram bizonyos fokig eltér Krisztus nevének első, két görög betűjéből, az X és P összevonásából kialakított és a korai kereszténységben megszokott monogramoktól.⁵² A kékkúti monogram lényegileg hétküllös kerék, aminek felső, függőleges szárát P alakban formálták ki (9. kép). A kékkúti monogramnak közvetlen párhuzamát pillanatnyilag nem ismerjük még.

Más helyen rámutathattunk már, hogy az egyenlőszárú kereszt, vagy a körbe fogott egyenlőszárú kereszt, ez esetben tehát a négyküllös kerék ősi napszimbólum, az őskorban már jelentkező többküllös kerékek egyetemben.⁵³ Utalhattunk már arra is, hogy az ősi napszimbólumok Krisztus jelképei lettek a kereszténységben.⁵⁴ Sokküllös kerék katakombák sírfeliratain megjelenik már,⁵⁵ egy ravennai szarkofág fedőlapján is jelentkezik.⁵⁶ Alfával és omegával kombinálva látjuk ezt a jelképet Rignetrudis sírkövén,⁵⁷ vagy egy ravennai mozaikon is,⁵⁸ bizonyítva, hogy a többi őskori napszimbólummal egyetemben a sokküllös kerék is bevonult Krisztus jelképeinek sorába. Ilyen vonatkozásban kapott helyet a kerék Theodelinda monzai bazilikáján.⁵⁹

Mivel a kékkúti Krisztus-monogramok párhuzamait nem ismerjük még, korhatározásukat tipológiai alapon nem oldhatjuk meg. Annyit mondhatunk csupán, hogy a szokatlan kékkúti monogramok keletkezésében Nagy Constantinus korában kialakult és Pannoniában is gyakori Krisztus-monogram⁶⁰ is szerepet játszott. Ezekhez hasonlóan oldja meg a kékkúti is a fekvő X kiképzését, csupán a P alsó szárának kettőződésében tér el azoktól.

A kékkúti Krisztus-monogramok lelőhelyével kapcsolatos 1903-as megfigyelések alapján nyilvánvaló, hogy a villa két homlokzati tornyát összekötő udvarfalba voltak ezek beépítve. Ha valóban a kapu előtt találták a monogramokat, mint Sági János mondja, úgy elképzelhető, hogy az átboltozott kapunyílás felett voltak beépítve.

Az említett téglák egyrészt a tulajdonos hitét dokumentálták, másrészt védőerőt is tulajdonítottak ezeknek. A kereszt, így Krisztus névbetűiből alakított monogram is, minden felhasználásában gonoszűző.⁶¹

10. Krisztus monogramos téglát töredék (1965).

10. Bruchstück eines Ziegels mit Christus-Monogram (1965).

10. Débris de brique à christogramme (1965).

10. Обломок кирпича с символом Христа (1965).

A peristylum északi és déli oldalán elhelyezkedő 7. és 8. számú helyiségeket imaháznak, illetve kathedumeneumnak vélte még Nagy Lajos.⁶² Ez a feltételezés az 1965. évi ásatás után természetesen indokolatlan már.

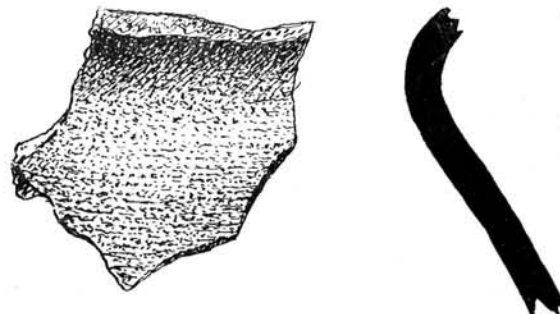
A 7. számú helyiség 9,2 m széles és 15,1 m hosszú. A helyiségnek erős terrazzo padlója volt, amit a mélyszántást végző eke helyenkint felszaggatott, egyes foltokban azonban in situ találtuk meg. Úgy készült ez a terrazzo padló, hogy a vízszintesre vágott dombblejtőre 6 cm vastag meszes, dolomitporos alapozásra 11 cm vastag, lazán elhelyezett kősort került. Erre a kő alapozásra 18 cm vastag, téglazúalékos habarcsot öntöttek, majd ennek megszikkadása után 3 cm vastag

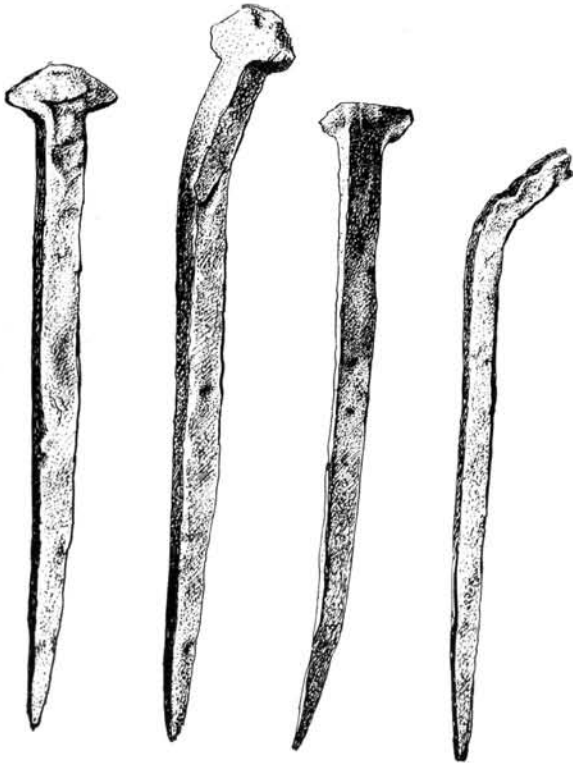
11. Későrómai edénydarab a 7. számú helyiség falából.

11. Bruchstück eines spätrömischen Gefäßes aus der Wand des Raumes 7

11. Débris de pot, de l'époque romaine tardive, trouvé dans le mur du local 7.

11. Обломок посуды поздне римского происхождения из стены помещения № 7.

12. Vas szegek a 8. számú helyiségből.
 12. Eiserne Nägel aus dem Raum 8.
 12. Clous en fer, du local 8.
 12. Железные гвозди из помещения № 8.

téglazúalékos habarccsal simították le az egész helyiséget és a járósínt szürkére festették. A terrazzo padló kémiai és technológiai vizsgálatát sajnos nem tudtuk megoldani, a vizsgálathoz szükséges anyagot azonban a Balatoni Múzeumba szállítottuk.

„A falak vastagsága 60—70 cm között váltakozik. Anyaga kizárólag a Kékkút és Kővágóörs vidékén nagy mennyiségben található vörös homokkő” írja Csák Árpád az 1903-as ásatás után.⁶³ A magunk részéről azt figyelhettük meg, hogy a villa opus incertum technikával készült falainál a falsíkokat nagyobb mészkövekből alakították ki, a nagyobb kövek közé töltőanyagként pár permi vörös homokkő darabot, bazaltot, tufát is felhasználáltak, zömmel azonban ott is mészkövet használtak. A villa kőanyagának petrográfiai vizsgálatához sajnos szakemberünk nem volt, így az építőanyag bányahelyeit nem azonosíthattuk. Annyit mindenesetre láttunk, hogy Csák Árpád megfigyelése ez esetben pontatlan volt.

Az 1903-as ásatás T alakú fűtőcsatornát jelez a 7. számú helyiségben, a fűtőcsatorna és a 3. számú helyiség kapcsolatát azonban nem figyelték meg akkor (2. kép). Az említett csatornát mi is megtaláltuk (3. kép). Két, 20 cm széles falazat 60 cm széles csatornát fog közre. A csatorna alja nem volt burkolva. Ezt a fűtőcsatornát sehol sem találtuk már eredeti fedéssel. A csatorna torkolatánál az eredeti fedés csatornába zökkent

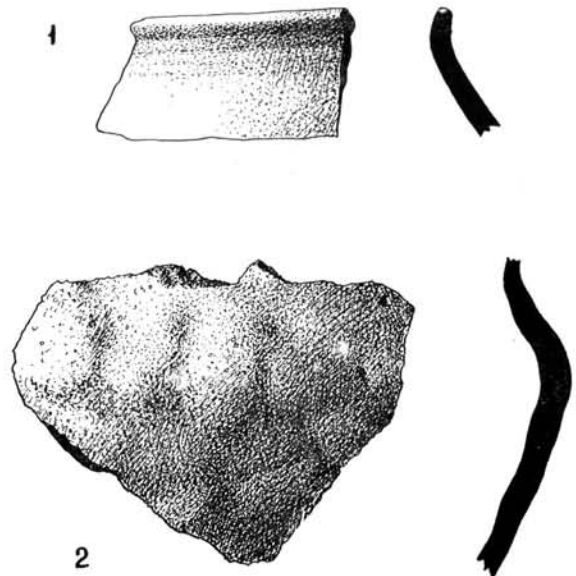
darabjait szerencsére nem zavarta meg mindenütt az 1903-as ásatás. A csatorna torkolatáról nyugatra 1,3 m-re, 1,1 m hosszúságban a csatorna rétegződését in situ figyelhettük meg. A csatorna torkolata felé vastagodó. 7—13 cm vastag, erősen hamus réteget találtunk itt a csatorna fenékén. A réteg növénytani maradványait Füzes F. Miklós gyűjtötte be. Az egykori fűtés rekonstrukciója szempontjából lényeges növénymaradványok értékelését is ő végzi el. Szíves szóbeli közlése szerint szalmát és vékony ágakat használtak tüzelésre, a szalmával különböző gabonaszemek is tűzbe kerültek.

Az említett égésmaradványokra 2—3 cm vastag, sárgásbarna agyagos, földes bemosás települt. Erre zuhant rá a csatorna 15—16 cm vastag, 30—35 cm széles bazalttufa fedése. A csatornát aztán épületörmelék töltte ki, amiben nagyobb faszeneket is találtunk. Ezek a tölgyfa faszenek feltehetően a gerendázat égéséből származnak. Meghatározásukat Füzes F. Miklós végezte el. Szóbeli közlése alapján hivatkozhatunk erre az adatra.

A 7. számú helyiség fűtőcsatornájának fenékszintje 129 cm mélységben volt a 3. számú fűtőkamrában, a csatorna torkolatánál, a 7. számú helyiség in situ talált terrazzo járósíntjéhez viszonyítva. A csatorna fenékszintje a 7. számú helyiség nyugati faláig — 62 cm magasságig emelkedett fel. A T alakú csatorna északnak és délnek ágazó szárjai — 62 cm-ről — 48 cm-ig emelkedtek még. A huzat biztosítása szempontjából a csatorna fenékét nem készítették vízszintesre, hanem enyhe emelkedéssel, lejtéssel alakították ki.

A fűtőcsatorna déli szárnyának félköríves végződésénél, a beszakadt tufa fedőlapok alatt kb. 40 cm hosszúságban in situ rétegződést találtunk. A csatorna fenékét

13. VI. századi szemétdöör anyaga.
 13. Fundmaterial einer Mistgrube aus dem 6. Jahrhundert.
 13. Matériaux de fosse aux ordures du VIe siècle.
 13. Материал, найденный при раскопке мусорной ямы VI века.

alkotó anyatalajt sárgásfehéren kb. 1 cm vastagságban alakította a csatorna melege. Ezen a kemény rétegen 1 cm vastag hamus lerakódást találtunk, amire 10 cm vastagságú, sárgásbarna bemosott üledék települt. Erre zuhantak a tufa fedőlap-töredékek.

A nyugati falnál elhelyezett tubuláció nyomát sajnos mi nem figyelhettük meg. A tubulációt hordó falnál egyébként azt az érdekességet találtuk, hogy a fal csak 40 cm mélyen volt alapozva a terem járószintjéhez viszonyítva. A fal tövében húzódó fűtőcsatorna fenékszintje mélyebb volt tehát, mint a fal alapozása. Valószínű, a dombblejtőnek néző, legtöbb talajvizet kapó fal szárítását kívánták elérni a csatorna melegével.

A gyengén alapozott nyugati falból következik, hogy a 7. számú helyiséget nem képzelhetjük nyeregvetés megoldással. A helyiséget a mélyebben alapozott északi és déli falakra támaszkodó féltető fedhette. Ez a tető csak délnek lejtett. Északi lejtés esetén a peristylum felé vezetne volna a tető a csapadékvizet, ami az udvar vízvezető rendszerében mutatkozó legkisebb hiba esetén is komoly kellemetlenséget okozott volna. A helyiség északi és déli fala egyébként — 149 cm-re volt alapozva a terem járószintjéhez viszonyítva.

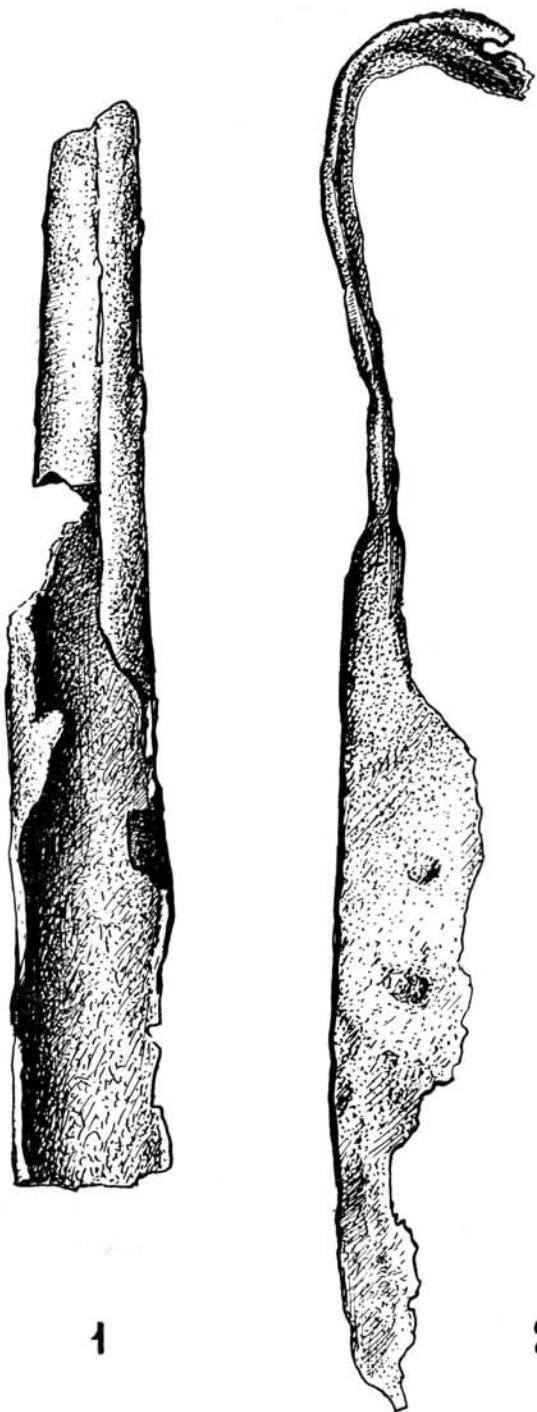
A 7. számú helyiség déli, 60 cm vastag falába egy későrómai, sötétszürke színű bögre darabját is befalazták (11. kép). Leletet egyébként ebben a helyiségben nem találtunk.

A peristylum északi oldalán elhelyezkedő 8. számú helyiség 9,4 m széles és 14,6 m hosszú volt. Sem az 1903-as ásatás, sem hitelesítő ásatásunk nem észlelt ebben a teremben fűtőcsatornát. A nagy teremnek egyébként egyszerű, polyvás agyagból döngölt padlója volt. A vízszintesre vágott dombblejtőn lapos bazaltkövekből, melyeket rendszertelenül és nem is sűrűn helyeztek el, alapozás készült. Erre került rá a 6 cm vastag agyagpadló. A helyiség járószintje 60 cm mélyen feküdt a mai talajszint alatt és szintmagassága egyezett a 7. számú helyiségével.

A díszes kivitelű pannoniai villákban gyakoriak az ilyen egyszerű, földpadlós helyiségek. B. Thomas Edit szerint gyakorlati rendeltetése volt ezeknek, konyhát, raktárat gyaníthatunk bennük.⁶⁴ A 8. számú helyiség hasonló szerepe mellett szól az is, hogy az 1903-as ásatás északnak, a szabadba nyíló ajtónyílást észlelt ennél a helyiségnél (2. kép).

A 8. számú helyiség agyagpadlóján 1—2 cm vastag égésréteget találtunk, melyet a beszakadt tetőzet cseréptöredékei fedtek. Ebből az égésrétegből Füzes F. Miklós különböző növényi maradványokat gyűjtött. Szíves közlése szerint különböző gabonamaradványok, gyümölcs- és fűszernövények elszenesült részei kerültek itt elő.

Az anyag valóban érdekes, mivel a növényfészeségek keveredése hulladéknak tünteti fel a réteget. Ez a hulladékréteg a villa leégése előtt röviddel képződhetett, hiszen a növényi anyagoknak nem volt idejük elkorhadni, majd a tűz konzerválta a növényi maradványokat. A beszakadt, égő gerendák faszeneiből is bőven találtunk. Füzes F. Miklós meghatározása szerint a gerendák tölgyből készültek. Előkerült itt négy darab

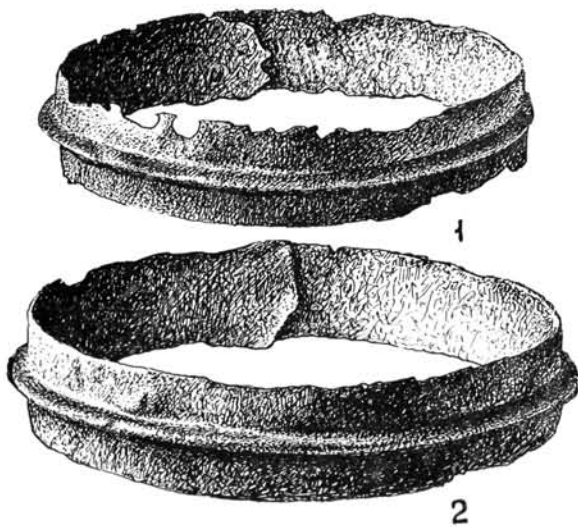

14. Leletek a fűtőkamrából.

14. Funde aus der Heizkammer.

14. Trouvailles dans la chambre de chauffage.

14. Находки из раскопки кочегарни.

15. Ajtótengelyvég vasalások a fűtőkamrából.
 15. Türangelbeschläge aus der Heizkammer.
 15. Bouts de peinture de la chambre de chauffage.
 15. Поковки на дверной оси из кочеварин.

nagy, kovácsoltvas szeg is. Ezek a szegek a gerendázat összeerősítésére szolgálhattak. A 16,5—20 cm nagyságú szegek (12. kép) vastag gerendákra utalnak. Hasonló szegeket ismerünk a fenékpusztai horreumból,⁶⁵ meg több római épületből is.⁶⁶

A 8. számú helyiség agyagpadlóját átégette a villát elpusztító tűzvész. A 7. számú helyiségben megtaláltuk ugyan a tűzvészre utaló faszeneket, a helyiség in situ terrazzo részei azonban nem mutatták a tűzvész nyomát. A villát elpusztító tűzvész a peristylum északi oldalán dühöngött erősebben, ahol különböző éghető anyagokat is felhalmozhattak.

Pusztulás után a villát nem építették már fel. A 8. számú helyiség nyugati zárófalánál egy 190 cm átmérőjű szemétdödröt találtunk, amely áttörte a tetőzet bezuhant törmelékeit és 90 cm-re mélyült a helyiség járószintje alá. Ebben a szemétdödrben (3. kép) két koranépítészeti cserepet találtunk. Finoman iszapolt, szürke színű edény peremdarabja agyagában a La Téne idők kerámijára emlékeztet, de a későrómai és V—VI. századi anyagában sem ritkák hasonló darabok.⁶⁷ A töredék pontos korhatározásra sajnos alkalmatlan (13. kép, 1). Érdekesebb a másik, barnásfekete színű, kavicsos soványított darab (13. kép, 2), amely egy horpasztott oldalú fazéknak a vállrésze. A hazai langobard anyagban gyakoriak a hasonló, kézikorongon⁶⁸ készült edények.⁶⁹ A gyér leletanyag szerint a langobardok pannoniai uralma idején készült a szóbanforgó szemétdödr.

A 10. számú helyiséget Csák Árpád is fűtőkamrának tekintette⁷⁰ és megfigyelte a helyiségből északra, a szabadba vezető ajtót is (2. kép). Ezt a 2 m széles ajtónyílást az 1965. évi ásatás során is észleltük. A fa küszöb

helyét is meg tudtuk figyelni. A 10 cm széles küszöb helyzetéből adódóan az ajtószárny, vagy ajtószárnyak csak kifelé nyílhattak. A 10. számú helyiség északi fala az ajtónyílásig 60 cm vastag volt, innét a 8. számú helyiség nyugati zárófaláig viszont csak 50 cm volt a falvastagság.

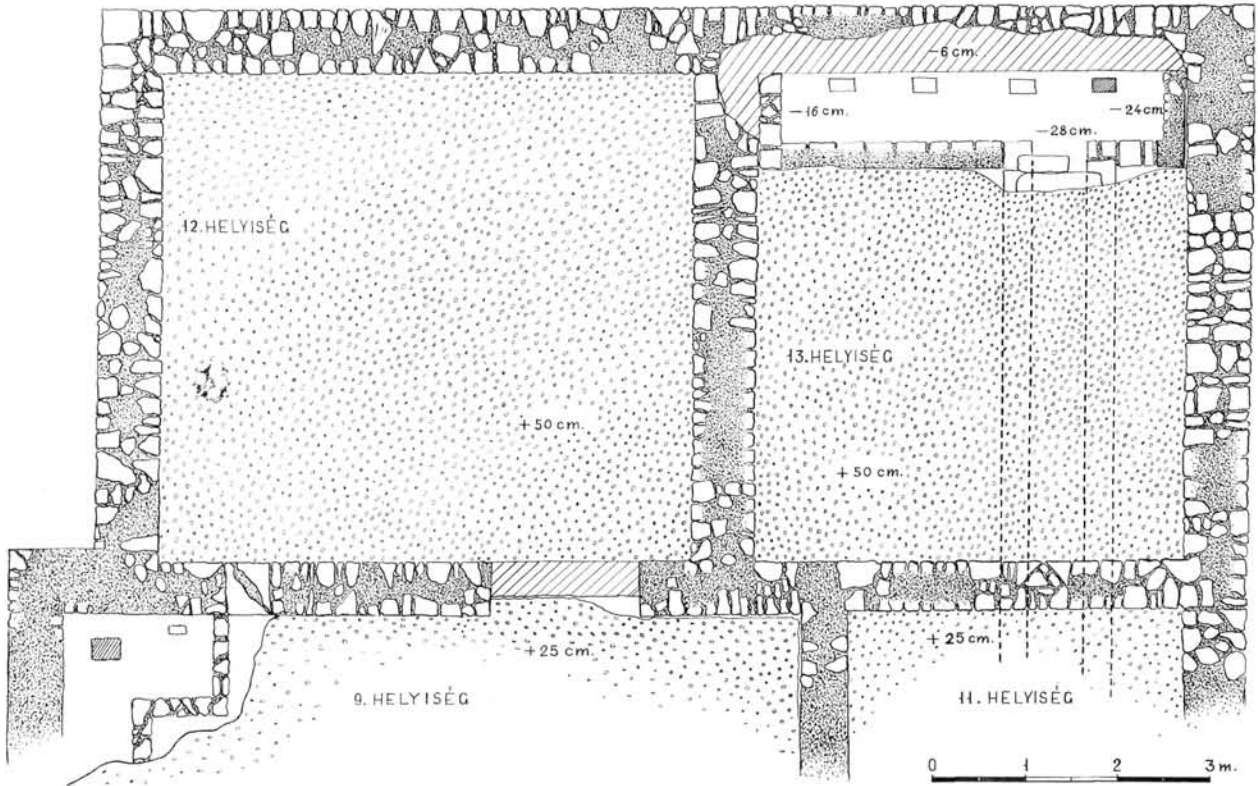
A fűtőkamrából északnak, a szabadba nyíló ajtón át a villa lakóinak zavarása nélkül lehetett biztosítani a tüzelőutánpótlást. Egy másik ajtón át azonban a villa fedett folyosójáról is meg lehetett közelíteni a fűtőkamrát. Ez az ajtónyílás csak 140 cm széles volt. Úgy tudták csak kialakítani ezt, hogy a 8. számú helyiség nyugati zárófalát nem vitték el a 7. számú helyiség megfelelő falának magasságáig. Az 1903-as ásatás megfigyelése szerint is különböző a 7. és 8. számú helyiségek hossza (2. kép).

A 10. számú fűtőkamrájának egyszerű földpadlója volt, amelynek járószintje 48 cm-rel volt mélyebben, mint a peristylum fedett folyosójáé, illetve a 7. és 8. számú helyiségeké. A fűtőkamra falai mentén, ahol a betorkoló fűtőcsatornák nyílásai megengedték, padkák húzódtak. Ezeknek az 50—55 cm széles padkáknak (3. kép) a felső szintje erős mészhabarccsal volt lesimítva. Nemcsak ülő- és fekvőhelyül szolgáltak ezek, hanem ezek voltak a mélyebb fekvésű fűtőkamrába vezető lépcsők is.

A fűtőkamrába két fűtőcsatorna torkollott. A nyugatnak húzó csatorna átment a 11. számú helyiség alatt és a 13. számú helyiségben T alakúan szétágazott a nyugati zárófal tövében. A másik, délnek tartó csatorna a 9. számú helyiség fűtését biztosította. Nem találtuk semmi nyomát annak, hogy a csatornanyílások valamilyen felerősített ajtóval záródtak volna. Valószínű, a csatornanyíláshoz helyezett deszkázattal zárták ezeket.

A 10. számú fűtőkamra járószintjét nem érte el ugyan a mélyszántást végző eke, rétegeit mégis megbolygatva találtuk. A kis, L alakú helyiséget az 1903-as ásatás során teljesen feltárták. Nagytömegű tetőcseréptöredékkel kevert földjében a következő, már másodlagos helyzetű leletanyagot találtuk:

Szétfolyt ólomlepeny, csak annyit árul el, hogy ólomöntéssel is foglalkoztak itt valaha. 15,7 cm hosszú, felvágott köpűjű lándzsavég pengéje hiányzik (14. kép, 1). Előkerült egy 20,6 cm hosszú, lemezrugós olló fele is (14. kép, 2). A rugón látható szegecslyuk javításra utal. Hasonló, összeszegecselt rugójú olló került elő a vörsi langobard temetőből is.⁷¹ Ezeket a lemezrugós ollókat a késői vaskortól kezdve⁷² az egész népvándorlaskor idején használták, az előző darabhoz hasonlóan ez is alkalmatlan a közelebbi korhatározásra. Két zárt, külső felületén bordával ellátott pántot is találtunk a fűtőkamrában (15. kép). Az egyiknek 10 cm az átmérője, a másiké 11,2 cm. Valószínű ajtótengettyű vasalások voltak ezek. Azt azonban, hogy a fűtőkamra északnak nyíló nagyobb ajtajához tartoztak-e, vagy tüzelőanyag odahurcolt ajtóval kerültek-e a kamrába, éppen a rétegek bolygatottsága miatt nem határozhattuk meg.

16. A kékkúti villa rustica nyugati része.
16. Der westliche Teil der Kékkuter Villa rustica.

16. Partie ouest de la villa rustica de Kékkút.
16. Западная сторона кеккутской виллы рустики.

A 9. számú helyiségbe széles, díszes ajtó vezetett a peristylum felől. Az 1903-as ásatás során megtalálták a peristylum felől az ajtónyílás két oldalán álló oszlop-bázisokat is (2. kép). Az ajtónyílást 1965-ben már nem tudtuk megfigyelni, a bázisok közül is csupán egyet észleltünk. A 9. számú helyiségnek nyugatra, a 12. számú helyiségbe vezető ajtaját mi is megtaláltuk. (16. kép) A 9. és 12. helyiséget összekötő ajtó 1,6 m széles volt. Kő küszöbét már nem láttuk. A terrazzo padlók alapján a küszöb 40 cm széles volt.

A 9. helyiség terrazzo padlója 25 cm-rel feküdt magasabban, mint a középső traktus (6–8. helyiségek) járósíntje. A 9. számú helyiség terrazzo padlója úgy készült, hogy a vízszintesre vágott dombblejtőre 1 cm vastag dolomitporos habarcs alapozást helyeztek, amelyre apróbb kövekből 11 cm vastag ágyat helyeztek. Erre a kőágyazatra 9 cm vastag téglazúzalékos habarcsot kentek. A terrazzo járósíntjét az eke meglehetősen megrongálta a szőlőtelepítést megelőző mélyszántás során. A helyiség alatt húzódó fűtőcsatorna felett a terrazzo zömmel in situ feküdt, csupán a déli fal T alakú ágának végződéseinél találtunk beszakadva csatorna részeket (3. kép).

A 8×8 m méretű helyiség alatt húzódó fűtőcsatornának az ép terrazzo padló szerint csupán a beszakadt részeknél lehetett tubulációja. A délnyugati csatorna végződésnél egy 31×12 cm méretű tartóoszlop lenyomatát figyeltük meg a csatorna anyatalajból álló, tüzeléstől megkeményedett fenekén. Közeliében kis, 20×10 cm méretű, nyers bazaltból hasított oszlop in situ állt a csatornában (16. kép).

A délnyugati részében, a csatorna alján, kb. 1 cm vastag, kormos, apró faszén szilánkokkal telített réteg feküdt. Erre a császárkori fűtésből származó rétegre a későbbiek során, mintegy 4 cm vastag, bemosott agyagos réteg települt. Ennek a rétegnek a tetején freskó töredékeket találtunk, nagyobb faszén darabok társaságában. Sajnos, a csatorna bemosás feletti töltőanyaga bolygatott volt már, így a freskó töredékek helyzetéből következtetést levonni nem lehet.

A fűtőcsatornában talált nyolc darab töredékből ténylegnyi kép alakult ki. A töredékek hátlapján is égésnyomokat figyelhetünk meg, ami úgy magyarázható, hogy a villa e részének égésekor a falakról levált képrészek festett felületükkel hulltak a terrazzora, innét kerültek aztán később a fűtőcsatornába.

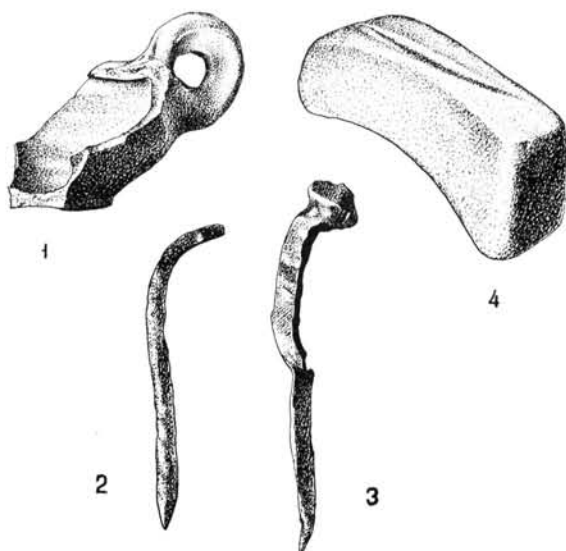

17. Freskó töredék szőlőábrázolással a 9. számú helyiségből.
 17. Freskofragment mit Weindarstellung aus dem Raum 9.
 17. Débris de fresque, avec signature, du local 9
 17. Остаток фрески с изображением винограда из помещения № 9.

A csatornában talált, összeillő töredékekből kialakult kép (17. kép) bal oldalán kékeszöld szőlőlevelet látunk, a levél barnásfekete venyige darabot fed. A venyigéből sárga kacsok indulnak ki, ezekből egy-egy szőlő fürt ágazik ki. A bal oldali fürtből két sárga szőlőszem látszik, pompeii vörös alapon. Az 1,6–2 cm átmérőjű szőlőszemek közepén fekete színnel érzékeltette a festő az elszáradt bibét. A jobb oldali fürtből csupán egy szemet látunk, az előzőhöz hasonló színmegoldással.

A 9. számú helyiség terrazzo padlóján is találtunk freskó töredékeket. Ezekből a fehér, kék, vörös, barnás-

18. Leletek a 9. számú helyiségből.
 18. Funde aus dem Raum 9.
 18. Trouvailles du local 9.
 18. Находки из помещения № 9.

vörös és barna színű töredékekből képkompozíciót sajnos nem állapíthattunk meg. Ezeknél a daraboknál is megfigyelhettük, hogy nemcsak a képfelület, de a darabok alapozása is át van égve.

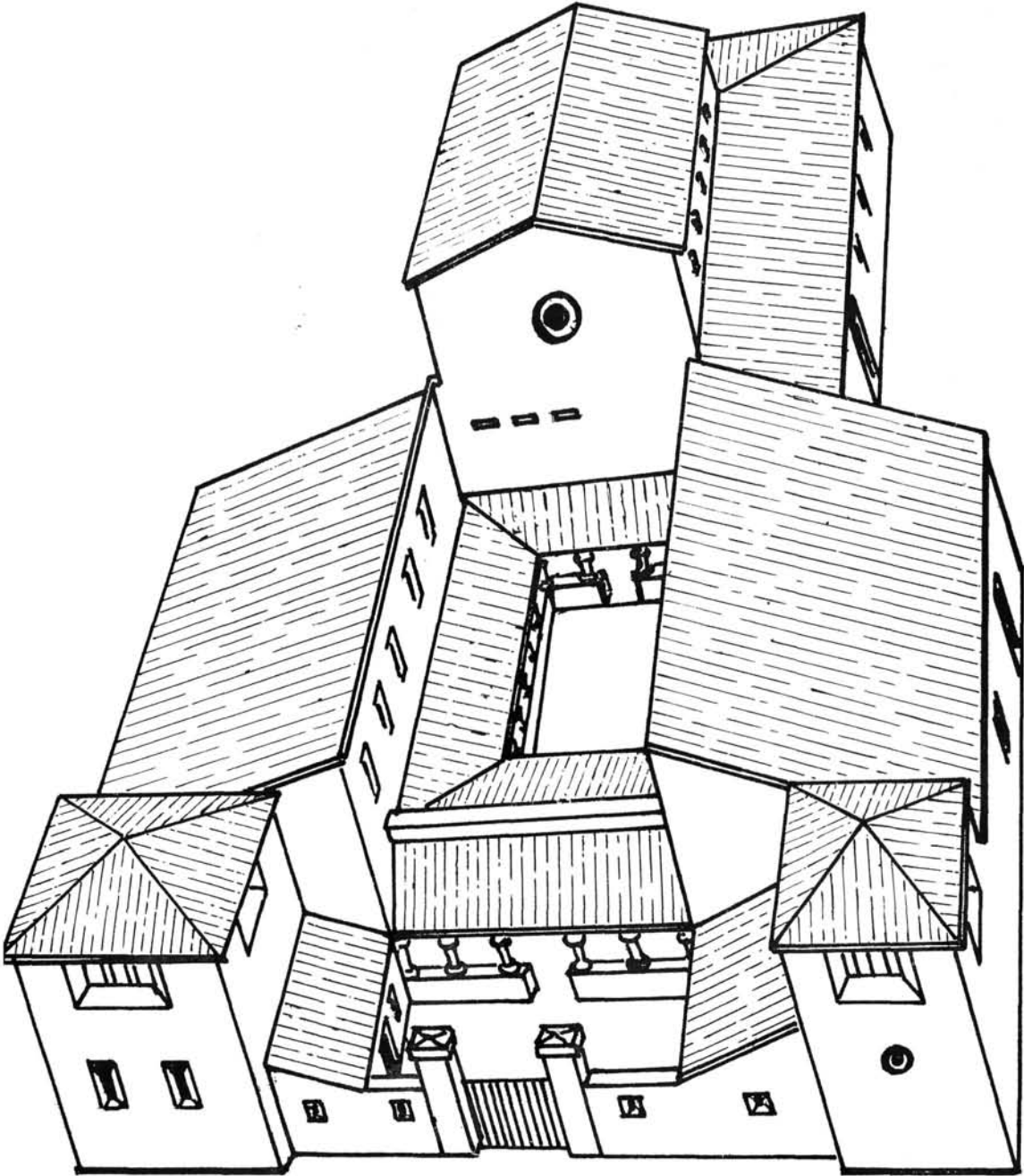
Mivel az 1965. évi ásatás során csupán a villa ezen helyiségében találtunk freskó töredékeket, feltételezhetjük, hogy az 1903-as ásatás során előkerült falfestmény darabkák⁷³ is itt láttak napvilágot.

A 9. számú helyiség fűtése a 10. számú fűtőkamrából történt. A helyiség alatt elhúzódo fűtőcsatorna 90 × 90 cm méretű tüztérrel indul, míg maga a csatorna csak 70 cm széles. A fűtőcsatornát egyébként itt is 20 cm széles falazat szegélyezte, a csatorna fenéke az eredeti anyatalaj volt. A csatorna a középső traktus (6–8. számú helyiségek) járószintjéhez viszonyítva 48 cm mélységgel indult a tüzelőtérnél, a déli zárófalig csupán 8 cm-t emelkedett a fenék. A T alakúan szétágazó szárnyak végződésénél a fenékszint csak 35 cm mélyen volt már. A fűtőcsatorna huzatát és a füst elvezetését a falakra szerelt üreges téglák (tubi) biztosították. A tubuláció növelte a fűtési felületet, de kémény szerepe is volt.⁷⁴ Mint említettük már, tubuláció csupán a csatornavégződéseknél képzelhető el. Ennek a fűtési rendszernek F. Kretschmer megállapítása szerint az ellenszél volt a legnagyobb ellensége. Szerinte már közepes erősségű ellenszél (3m/s) is megátolta a fűtés lehetőségét.⁷⁵ Ellenszél esetén a tubusok kivezető nyílásánál, a tető alatt elhelyezett toloajtócskák zárásával védekeztek.⁷⁶ A 9. számú helyiség füstelvezető és huzatbiztosító nyílásai keletnek, illetve nyugatnak néztek. Nálunk az északi szél az uralkodó, általában tehát teljes huzattal dolgozhatott a csatornafűtés. A keleti, vagy nyugati részek elzárása esetén valószínű még mindig elégséges huzat maradt a csatornafűtés üzemeléséhez.

A 9. számú helyiség csatornafűtésének kivezető nyílásából arra következtethetünk, hogy a helyiséget magas nyeregtető fedte. A nyeregtető a szomszédos peristylum és 12. számú helyiség tetőzete fölé emelkedve teret biztosított a helyiség csatornafűtéséhez tartozó tubuláció kivezető nyílásainak elhelyezésére. A helyiség nyeregtetőjével magyarázzuk azt, hogy a 12. számú helyiségbe vezető ajtónyílást nem centrálisan alakították ki, hanem erősen oldalt helyezték el. A nyílászáró szerkezet tehermentesítése lehetett ennek az oka. A 9. számú helyiség peristylum felé nyíló ajtajának említett kőoszlopaiban is teherhárító szerkezetet láthatunk, bár a peristylum dekorációját is szolgálták ezek.

A 9. számú helyiségben az említett freskó töredékeken kívül egy sötét színű, érdes felületű, későrómai mécses (18. kép, 1) töredékét, egy fenőkövet (18. kép, 4) és két nagyobb vas szeget (18. kép, 2–3) találtunk még. A mécsőtöredék Iványi XXII-es típusának felel meg, amely a IV. században élt.⁷⁷ A fenőkő és a vas szegek korhatározásra alkalmatlanok.

A 9. számú helyiségtől nyugatra a 12. számú helyiséget találjuk. Mint említettük, előkerült a két helyiség közti ajtónyílás is. A 12. számú helyiség 5,25 × 5,25 m belméretű volt. Terrazzo padlójának járószintje 25 cm-rel feküdt magasabban, mint a 9. számú helyiségé. A terrazzo padlók technikai megoldása azonos volt.

19. A kékkúti villa rustica rekonstrukciós rajza.
19. Rekonstruktionszeichnung der Kékkuter Villa rustica.

19. Reconstruction de la villa rustica de Kékkut.
19. Реконструктивный рисунок кеккутской виллы рустики.

Az 1903-as ásatás fűtőcsatornákat jelzett ebben a helyiségben (2. kép). Szerintünk ennek a helyiségnek fűtése nem volt.

A 11. és 13. számú helyiségeket a 10. számú fűtőkamra nyugatnak húzódó csatornája melegítette. A 11. számú helyiség belmérete viszonylag kicsiny volt. Ez a $3,6 \times 4,4$ m belméretű szobácska az alatta elhúzódó 60 cm széles csatornától is elég meleget kapott. F. Kretschmer szerint ugyanis a szükséges fűtési felület 25% csupán.⁷⁸

A 7. és 9. számú helyiségek fűtőcsatornáival kapcsolatban említettük már, hogy az eredeti, későrómai fűtésből származó réteget az épület pusztulása után keletkezett agyagos bemosás fedte. Ezeknél a csatornáknál későbbi használat nyomát nem lehetett kimutatni. A 11. és 13. számú helyiségek fűtőcsatornájában is észleltük a későrómai tüzelés rétegét, amit 4–6 cm vastag agyagos bemosódás fedett itt. E felett a bemosott réteg felett 2–3 cm vastag újabb, tüzelési réteg képződött. Az alsó, későrómai, tüzelési réteg ágból, szalmából adódó égés-

maradványaival szemben a bemosott agyagrétegre települt tüzelési rétegben jelentősebb vastagságú, fák égésből származó faszéndarabokat is találtunk.⁷⁹

Ez a felső tüzelési réteg azt mutatja, hogy a villa későrómai világban történt kiürítése, az azt gyorsan követő leégése után egy ideig lakatlan volt, később egy részét újból lakták és a lakott részhez tartozó tüzelési berendezést is használták. Ezzel a használatlaltal függ össze az említett, felső égésréteg a fűtőcsatornában. Az újabb használat idejére a 11. számú helyiség leletanyaga ad utalást.

A 11. számú helyiség terrazzo padlója a 9. számú helyiség padlószintjének magasságában húzódott, tehát a középső traktus (6—8. számú helyiségek) járószintjéhez viszonyítva 25 cm-rel magasabban alakították ki. Az 1903-as ásatás ajtónyílást észlelt a helyiség nyugati falán, amely a 13. számú helyiségbe vezetett. Ezt az ajtónyílást mi nem találtuk már meg.

A 11. számú helyiség terrazzo padlóján ételhulladékból adódó, szétszórt állati csontokon kívül két cserепet is találtunk. Ezek a jellegtelen töredékek annyit árulnak el csupán, hogy hurkatechnikával, könnyű kézikorongon készült edényekből valók, így elkülöníthetők a későrómai világ lábhajítású, nehéz korongján készült edényeitől. A töredékek népvándorláskoriak. Ezt összevetve a 8. számú helyiségben talált szemégtödör langobard jellegű anyagával, jogosan tételezzük fel, hogy a kékkúti későrómai villa egy részét a langobard időben lakták.

Nem elszigetelt jelenség ez, Bóna István is megfigyelt hasonlót.⁸⁰ A langobard időben lakott rész fűtőcsatornájának rétegei egyébként azt mutatják, hogy a kékkúti római villa egy részének használata nem volt tartós.

A 13. számú helyiség valamivel nagyobb volt, mint a 11. számú, belmérete 4,6 × 5,5 m volt. Terrazzo padlójának szintje a szomszédos, 12. számú helyiségnek felelt meg, tehát a középső traktushoz (6—8. sz. helyiségek) viszonyítva 50 cm-rel magasabban alakították ki.

A 13. számú helyiség nyugati falánál T alakban szétágazó fűtőcsatornát mi nyitva találtuk már (16. kép). A csatornában három bazalttufa tartóoszlopot in situ találtunk még, és egynek a lenyomatát észleltük a csatorna fenekén. F. Kretschmer kísérlete szerint a fűtőcsatorna hőmérséklete + 100 °C körül mozoghatott,⁸¹ a csatornában elhelyezett tartópilléreknek tehát ezt a hőt kellett kibírni. E célra a bazalttufa kitűnően megfelelt. Az 1903-as ásatás észlelte a fűtő tubusok indítását.⁸² Az általunk megfigyelt nagyfokú bolygatottság így ennek az ásatásnak tulajdonítható.

A csatorna fenékszintje a 10. számú fűtőkamrától 20 cm-t emelkedett a 13. számú helyiség nyugati zárófaláig. A nyugati falnál szétágazó csatornaszárnyak fenékszintje 4, illetve 8 cm-rel emelkedett még.

A 13. számú helyiség nyugati zárófalánál ugyanazt a jelenséget figyelhettük meg, mint a 7. számúnál: a fal alapozása 10 cm-el magasabban záródott, mint a fűtőcsatorna fenékszintje. Feltételeztük már, hogy a csatorna melegeivel a fal szárítását akarták biztosítani.

A leírt ásatási eredmények alapján nem nehéz a villa

egykori képét rekonstruálni. Rekonstrukciós kísérletünket a 19. képen mutatjuk be.

A kékkúti sarokrizalitos, porticusos, peristylumos római villa rustica⁸³ a IV. században épült. A településnek nem volt előzménye. Csak Árpád az 1903-as ásatással kapcsolatban megjegyzi,⁸⁴ hogy „az épület törmelékei között csupán Nagy Constantin érmeit találtuk, nem kockáztatunk merész véleményt akkor, ha az épület korát Nagy Constantin uralkodása idejére 306—355 Kr. u. tesszük.”

Csak Nagy Constantin uralkodásának idejét (306—337), mint láttuk, tévesen adja. Az említett érmeek sajnos elvesztek a második világháború idején, így azok alapján megállapítása nem ellenőrizhető már. A balatonberényi kereszt karcolat bizonyossága szerint⁸⁵ a kereszténység hatása a IV. század második évtizedében kimutatható már a balatoni tájban, a kékkúti Krisztus-monogramok is készülhettek Nagy Constantin uralkodása idején. A villa építési idejének meghatározásához az 1965. évi ásatás során talált, felsorolt gyér leletanyag sem ad közelebbi támpontot.

Egyébként Kuzsinszky Bálint is észrevette, hogy a nagyméretű, jómódú tulajdonosra valló villában alig akadt leletanyag az 1903-as ásatás során. „Amit innen a Balatoni Múzeumban látni, mindössze néhány fal-festménytöredék, agyag orsógombok, vaskések, egy összehajtott bronz fibula és egy bronz csat karikája” írja.⁸⁶ Az 1903-as és 1965-ös ásatások jelentéktelen leletanyaga, figyelembe véve azt is, hogy az épületet tűzvész pusztította el, azt mutatja, hogy pusztulás előtt a villát kiürítették. A 8. számú helyiség hulladék rétegét ezzel a kiürítéssel magyarázhatjuk.

A villa pusztulási idejének meghatározásához nincs megfelelő kormeghatározó anyagunk. Annyi biztos, hogy az épület nem a 374-es nagy támadás idején égett le. Ez aratás idején érte tartományunkat,⁸⁷ a Balaton északi peremét is érintve.⁸⁸ A kékkúti villa azonban a fűtési idényben égett le. Kretschmer megfigyelése szerint⁸⁹ a fűtőcsatornában folyamatosan égett a tűz, csak hosszabb idő után, esetleg a fűtési idény végén tisztították ki azokat. A fűtőcsatornák tüzelésből eredő égésrétegei szerint a villa pusztulása 374 után következett be valamikor, amikor tartományunk jómódú vezetőrétegének helyzete tarthatatlan lett már.⁹⁰

Mint említettük, 1965. évi hitelesítő ásatásunk csak a villa rustica területére terjedhetett ki, környezetét nem vizsgálhattuk át. A villa és a közelében álló ókeresztény bazilika bizonyos építési sajátosságai már Kuzsinszky Bálintnak is feltűntek,⁹¹ nagyon valószínű, hogy a kettőt egy időben építették. Az 1903-as ásatás során feltárt „apsis nélküli teremtemplom” nyomait ma is megfigyelhetjük a szomszédos szántásban, arról azonban csak tervezett hitelesítő ásatása után beszélhetünk majd.

A 60—70 cm mély szántás területét átvizsgálva azt találtuk, hogy a villa rustica környékén gazdasági épületek nem álltak. A villa rustica és Kékkút község között, a villától kb. 200 m-re rombolt csak szét a szántás egy kb. 17 × 7 m méretű vályogfalú, római tetőcserepekkel fedett házacskát az országút közelében.⁹²

Mindebből arra következtetünk, hogy a villa gazdája már nem maga gazdálkodott, bár a villával szomszédos bazilika alapján jelentékeny földterület urának tekinthetjük. Földjeit colonusok művelhették, akik hasznóbért fizettek a földök használatáért. Ez a későrómai világban szokott jelenség volt már.⁹³ A villában talált növényi maradványok szerint a bér, legalább részben, mezőgazdasági terményekből állott, amit a villa rusticában raktároztak el.

Úgy tűnik egyébként, hogy a villát nem is lakták állandóan, az említett művelési rendszer nem is indokolta a tulajdonos folyamatos jelenlétét. Abból következtetünk a mondottakra, hogy a több évtizedig élő villa tüzelőberendezéseiben a fűtőcsatornák általában alig égett át. Ezt azért emeljük ki, mert a túskevári II. számú épületben Kiss Ákos 20 cm-es átégést észlelt a fűtőcsatorna alján.⁹⁴ Úgy látszik, a villa tulajdonosai csak bizonyos esetekben keresték fel kékkúti villájukat, pihenés, vagy a földjáradék beszedése céljából.

A mi balatoni tájunk, a maga mediterrán arculatával különösen kedves lehetett a jómódú pannoniai

vezetőréteg szemében. Ez a rész épült be tartományunkban legsűrűbben villákkal. Ha összehasonlítjuk a Balatonfelvidék villáit a Somló-vidék nagy kiterjedésű telepeivel, ahol a kő építkezés, a római mintájú tetőcserép gyakran hiányzik,⁹⁵ új szempontokat kapunk tartományunk későcsászárkori életének értékeléséhez. A Somló-vidék szegényes telepeinek feltárása után lényegesen konkrétabb formában beszélhetünk majd Pannónia IV. századi etnikai és gazdasági képéről és új szempontokat kapunk a romanizáció népvándorláskori sorsának értékeléséhez is.

A leégett kékkúti villa falai között a langobardok pannoniai uralma idején valami kisebb csoport ütött átmeneti tanyát. Az elhagyott villa falai aztán hosszú ideig állhattak még, az árpádkori templomépítések idején kitűnő kőbányául kínálkozva. Kékkút közvetlen környékéről is több példát említhetünk arra, hogy a római romokat egyházi jellegű kő építkezésekhez valóban bányászták.⁹⁶ A kékkúti villa feltalálásában, 45 cm mélységben talált árpádkori edénytöredék esetleg hasonló munkával kapcsolatban került a lelőhelyre.

Sági Károly

JEGYZETEK

¹ Römer F., Kézirat utánpótlás az OMF könyvtárában, III. 35.
² Madarassy L., Dr. Csák Árpád emlékezete. Keszthely, 1943. 11.
³ Keszthelyi Hírlap 1903. április 5. szám. — A Balatoni Múzeum leltárkönyve 919. és 920. számokon egy-egy vörös permi homokkő oszlop-lábat és oszlopfőt tart számon.
⁴ Balatoni Múzeum irattára, 1903. évi pénztári okmányok.
⁵ Balatoni Múzeum irattára, uo.
⁶ Sági K., Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuszta. Acta Ant. 9, 1961. Abb. 19, 20.
⁷ Fenékpuszta „A” épület és az ottani I. számú bazilika megkezdett hitelesítő ásatai során is megfigyeltük.
⁸ Csák Á., Kékkút község határában kiasótt római épületekről. Keszthelyi Hírlap 1904. január 24. szám, p. 2—3.
⁹ Kuzsinszky B., A Balaton környékének archeológiája. Bp. 1920. 132.
¹⁰ Alföldi A., Arch. Ért. 39, 1920—22. 128. — Nagy L., Arch. Ért. 45, 1931. 32; I ricordi cristiano-romani trovati recentemente in Ungheria. Atti del III Congr. di Archeol. Cristiana. Roma, 1933. 299; Pannonia Sacra. Szent István Emlékkönyv I. Bp. 1938. 79. — B. Thomas Edit. Römische Villen in Pannonien. Bp. 1964. 56.
¹¹ Vajkai A., Emlékezés Sági Jánosra Vp. Megyei Múz. Közl. 5. 1966. 5—18.
¹² Madarassy L., i. h. 12.
¹³ Kuzsinszky B., i. h. 133.
¹⁴ Bakay K., Kalicz N., Sági K., Veszprém megye régészeti topográfiája I: A keszthelyi és tapolcai járás. Bp. 1966. 97—98. — Fűzes F. M., Sági K., Agrártörténeti Szemle 9, 1967. 85.
¹⁵ Kuzsinszky B., i. h. 131—141.
¹⁶ Alföldi A., Arch. Ért. 39, 1920—22. 128.
¹⁷ Nagy L., Arch. Ért. 45, 1931. 32—39.
¹⁸ Nagy L., Pannonia Sacra, 79—83.
¹⁹ Nagy T., A pannoniai ókeresztény egyházközségi bazilikák. Szépművészet 1—2, 1940—41. 146; A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. Diss. Pann. II. 12. Bp. 1939. 212. — Mario Mirabella Roberti, Considerazioni sulle aule Teoderiane di Aquileia. Studi Aquileiesi. Aquileia, 1953. 235. B. Thomas E., i. h. 52—60.
²⁰ Kuzsinszky B., i. h. 174. ábra.
²¹ Csák Á., i. h. 3.
²² Csák Á., i. h. 2.
²³ B. Thomas, E., i. h. Abb. 42.
²⁴ Čremošnik, I., Rimska villa u Višičima. (Die römische Villa in Visici. Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu 20, 1965. 215.
²⁵ Nagy L., Budapest Története 1/2. Bp. 1942. 560.
²⁶ Kiss Á., Arch. Ért. 87, 1960. 214. XXXVII. t. 2.
²⁷ Kiss Á., i. h. 214. III. kép 3.
²⁸ Kiss Á., A túskevári római telep 1962—63. évi feltárása. Vp. Megyei Múz. Közl. 6, 1967. 46.
²⁹ Kiss Á., Arch. Ért. 87, 1960. 216.
³⁰ Kiss Á., Vp. Megyei Múz. Közl. 6, 1967. 47.
³¹ Kiss Á., Arch. Ért. 87. 1960. 216.

³² Nagy L., Arch. Ért. 45, 1931. 37; Pannonia Sacra, 122.
³³ B. Thomas, E., i. h. 361.
³⁴ B. Thomas, E., i. h. 275.
³⁵ Csák Á., i. h. 2—3.
³⁶ Kuzsinszky B., i. h. 134.
³⁷ M. Porcius Cato, De agricultura LXIV, 55.
³⁸ B. Thomas, E., i. h. 337.
³⁹ B. Thomas, E., i. h. 204.
⁴⁰ B. Thomas, E., i. h. 126.
⁴¹ B. Thomas, E., i. h. 254.
⁴² B. Thomas, E., i. h. 219.
⁴³ Nagy L., Arch. Ért. 45, 1931. 36; Pannonia Sacra, 121.
⁴⁴ Csák Á., i. h. 2.
⁴⁵ B. Thomas, E., i. h. Abb. 28.
⁴⁶ A Krisztus-monogramos téglá méretei tévesek!
⁴⁷ Csák Á., i. h. 3.
⁴⁸ Kuzsinszky B., i. h. 135.
⁴⁹ Kuzsinszky B., i. h. 135.
⁵⁰ Sági K., Árpád-kori varázslás régészeti emlékei. Vp. Megyei Múz. Közl. 6, 1967. 59. irodalommal.
⁵¹ „Piroskereszt” állnak ma Lesencenémefalu, Lesencetomaj, Vonyarcvashegy, Balatonszentgyörgy, Zamárdi határában. Az utóbbira: Piller D., Zamárdi község helynevei. Vp. Megyei Múz. Közl. 6, 1967. 311.
⁵² Nagy L., Pannonia Sacra. 4., 12., 19., 31., 40., 48., 51—52., 56., 59. 63—64., 66—72., 76. ábra. — Dölger, F. J., Beiträge zur Geschichte des Kreuzzeichens. Jahrbuch für Antike und Christentum 3, 1960. 5. — Wessel, K., Frühbyzantinische Darstellung der Kreuzigung Christi. Rivista di Archeologia Cristiana 36, 1960. 45.
⁵³ Sági K., i. h. 77.
⁵⁴ Sági K., i. h. 75.
⁵⁵ Ferrua, A., Paralipomeni di Giona. Rivista di Arch. Cristiana 38, 1962. 50. Fig. 33. — Fasola, U. M., Il complesso catacomale di S. Tecla. Rivista di Arch. Cristiana 40, 1964. 46. Fig. 20.
⁵⁶ Montelius, O., Das Sonnenrad und das christliche Kreuz. Mannus 1, 1909. Fig. 8.
⁵⁷ Fremersdorf, F., Christliche Leibwächter auf einem Glasbecher des 4. Jahrhunderts. Festschrift für Rudolf Egger I, 1952. 75; Abb. 10.
⁵⁸ Fremersdorf, F., i. h. 16; Abb. 11.
⁵⁹ Schaffran, E., Die Kunst der Langobarden in Italien. Jena, 1941. 76.
⁶⁰ Vö., 52. j.
⁶¹ Sági K., i. h. 75—77.
⁶² Nagy L., Arch. Ért. 45, 1931. 36; Pannonia Sacra, 122.
⁶³ Csák Á., i. h. 3.
⁶⁴ B. Thomas, E., i. h. 369.
⁶⁵ 1959. évi publikálatlan ásatás.
⁶⁶ Rhé Gy., Ós- és ókori nyomok Veszprém körül. Bp. 1906. 13. ábra. — B. Thomas, E., i. h. Taf. CVI, 1., CLXXV, 1. — Burger A., Római kori villa maradványai Komló határában. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1967 (Pécs, 1966) 65. — Stb.

⁶⁷ Werner, J., Die Langobarden in Pannonien. München, 1962, 58—59.
⁶⁸ Sági K., i. h. 64.
⁶⁹ Werner, J., i. h. 50—51.
⁷⁰ Csák A., i. h. 3.
⁷¹ Sági K., Das langobardische Gräberfeld von Vörs. Acta Arch. Hung., 16, 1964, 361, Taf. XXII, 2.
⁷² Hunyady, I., Die Kelten im Karpatenbecken. Diss. Pann. II. 18; Bp. 1942. Taf. I, 4; XI, 3; LIII, 24—26., stb.
⁷³ Kuzsinszky B., i. h. 135.
⁷⁴ Kretzschmer, F., Hypokausten. Saalburg Jahrbuch 12, 1953, 17—18.
⁷⁵ Kretzschmer, F., i. h. 20.
⁷⁶ Kretzschmer, F., i. h. 20. Abb. 12, 8.
⁷⁷ Iványi, D., Die pannonischen Lampen. Diss. Pann. II, 2. Bp. 1935, 20.
⁷⁸ Kretzschmer, F., i. h. 34.
⁷⁹ Az ásátás növénytani maradványait Füzes F. Miklós foglalja össze.
⁸⁰ Bóna, I., Abriss der Siedlungsgeschichte Ungarns im 5—7. — Jahrhundert und die Awarensiedlung von Dunaujváros. Arch. Rozhledy 20, 1968, 611.
⁸¹ Kretzschmer, F., i. h. 16.
⁸² Csák A., i. h. 3.

⁸³ B. Thomas, E., i. h. 355.
⁸⁴ Csák A., i. h. 3.
⁸⁵ Sági, K., Darstellung des altchristlichen Kreuzes auf einem römischen Ziegel. Acta Antiqua 16, 1968, 392.
⁸⁶ Kuzsinszky B., i. h. 135.
⁸⁷ Anm. 29, 6.
⁸⁸ Sági K., Füzes F. M., Régészeti és archaeobotanikai adatok a pannoniai kontinuitás kérdéséhez. Agrártörténeti Szemle 9, 1967, 84.
⁸⁹ Kretzschmer, F., i. h. 34.
⁹⁰ Mócsy, A., Pannonia. Sonderdruck aus PWRE Supplementband IX. Stuttgart, 1962, 577—584.
⁹¹ Kuzsinszky B., i. h. 134.
⁹² Egy püposhátú csont fészű és egy vas aláhajtott lábú fibula a szántás során került itt elő.
⁹³ Barkóczy L., Bóna I., Mócsy A., Pannonia története. Bp. 1963, 128—129.
⁹⁴ Kiss Á., Vp. Megyei Múz. Közl. 6., 1967, 41.
⁹⁵ Sági K., Bakay K., A népvándorlások építészete Magyarországon. Építés-Építészettudomány 2, 1971, 2. kép.
⁹⁶ Kuzsinszky B., i. h. 131; Salföld. 142; Ecsér, 188. ábra: Zánka.

Kontrollgrabung einer für frühchristliche Basilika gehaltenen Villa rustica in Kékkút

Im Jahre 1903 legten zwei Mitarbeiter des Balaton-Museums von Keszthely, Árpád Csák und János Sági zwei römische Gebäude in Kékkút frei. Árpád Csák schrieb einen kurzen Bericht über die Ergebnisse der Grabung in der Zeitung Keszthelyi Hírlap.⁸ (Die Nummerierung der Anmerkungen ist mit der im ungarischen Text identisch). Sie wurden später von Bálint Kuzsinszky ausgelegt und zusammengefaßt.⁹ Diese Studie von Kuzsinszky wurde von András Alföldi in der Zeitschrift *Archaeologiai Értesítő* besprochen.¹⁵ In seiner Besprechung hob er hervor, daß das eine der freigelegten Gebäude „eine Hallenkirche ohne Apsis“ ist. Auf Grund der beim Eingang des anderen, größeren Gebäudes gefundenen zwei durchbrochenen tönernen Christusmonogramme vermutete Alföldi, daß das Gebäude frühchristlicher Beziehung sei, obwohl er betonte, daß der Grundriß auf keine Basilika schließen läßt.

Im weiteren beschäftigte sich Lajos Nagy mit den zwei römischen Gebäuden von Kékkút.^{17—18} Das größere Gebäude neben der Bezeichnung „Doppelkirche“. Die Forschung akzeptierte seine Feststellungen und die zwei Gebäude erscheinen von dieser Zeit an dementsprechend in der Fachliteratur.¹⁹

Im Winter des Jahres 1965 wurde der Boden auf dem Gebiet der „Doppelkirche“ zu Weinbau umgeworfen und im Laufe der Arbeit stieß man auf die Grundmauern des Gebäudes. Die Bodenbearbeitung wurde sofort eingestellt und das Gebäude im Sommer 1965 wieder erschlossen.

Das Ergebnis der Grabung von Árpád Csák und János Sági zeigen wir auf der Abbildung 2, das der Kontrollgrabung ist auf Abbildung 3 zu sehen. (Die Abbildungen befinden sich beim ungarischen Text der vorliegenden Studie).

Die Grabungstätigkeit von Csák und Sági im Jahre 1903 beschränkte sich nur auf die Untersuchung der Räume umgrenzenden Wände, sie durchsuchten die inneren Plätze gar nicht. Beim Raum 6 konnten wir im Laufe der Ausgrabungen des Jahres 1965 feststellen, daß dieser aus einem offenen Hof umgebenden, gedeckten Korridor bestand, also ein Peristylum war. Der gedeckte Säulengang des Peristyls hatte einen Terrazzofußboden. Gerade hier wurden während der Bodenbearbeitung die zwei Steinsäulen gefunden (Abb. 5 und 6), die man aus einem früheren Gebäude übernommen und zur Schmückung der spätrömischen Villa verwendet hatte. Lajos Nagy hielt diesen Raum auf Grund der im Jahre 1903 durchgeführten Grabung für das Baptisterium der „Doppelkirche“.³²

Nachdem wir die Funktion des Raumes 6 erkannt haben, dürfen wir das Gebäude für eine große römische Villa mit Peristyl halten. Die Villen mit Peristyl wurden am Ende des

3. Jahrhunderts und im 4. Jahrhundert aus Verteidigungsgründen bereits mit Ecktürmen versehen.³³ In der Kékkuter Villa waren die Räume 3 und 5 die an der Eingangsseite emporragenden Ecktürme. Der Raum 3 diente zur Heizkammer, im Raum 5, dessen vollständige Erschließung leider nicht möglich war, kam im Laufe der Bodenbearbeitung ein Mühlstein zum Vorschein. (Abb. 8.) Mühlsteine wurden in mehreren römischen Villen gefunden,^{38 39. 40. 41. 42.} sie kommen meistens aus der Küche der Villen zum Vorschein.

Raum 1 der Villa war ein offener Hof mit einem 3,5 Meter breiten Tor. An der westlichen Seite des Hofes wurde später eine Mauer erhoben und vor dem Peristyl ein Portikus ausgebaut.

Beim Tor zum Hof wurden 1903 die beiden Christusmonogramme gefunden. Das fragmentarische Exemplar verschwand in den Wirrnissen des zweiten Weltkrieges und das zweite wurde schwer beschädigt. Letzteres wurde mit Hilfe von Photographien ergänzt. (Abb. 9.)

Das Monogramm von Kékkút ist eigentlich ein sieben-speichiges Rad, sein oberer, vertikaler Teil ist P-förmig ausgestaltet. Unmittelbare Parallelen zu diesen Monogrammen sind uns noch nicht bekannt. Ihre Grundform ist das vielspeichige Rad, das als altes Sonnensymbol gilt.³³ Die Sonnensymbole wurden später zu den Sinnbildern Christi.³⁴ Zur Herausbildung der Kékkuter Monogramme dürfen auch die unter Konstantin dem Großen entstandenen und auch in Pannonien oft vorkommenden Christus-Monogramme beigetragen haben.⁶⁰

Die Kékkuter Monogramme manifestierten den Glauben des Besitzers, andererseits wurde ihnen eine schützende Kraft zugeschrieben. Das Kreuz, so auch das Monogramm aus den ersten Buchstaben des Namens Christi, befreit allen abergläubischen Gebräuchen nach vom Übel.⁶¹

Die Kékkuter Villa wurde im 4. Jahrhundert errichtet. Ihre Rekonstruktionszeichnung ist auf der Abbildung 19 zu sehen. Nach dem Zustand der Heizkanäle zu urteilen, wurde das Gebäude verhältnismäßig selten benutzt, es war nicht ständig bewohnt. Ein Wirtschaftsgebäude war in der Nähe nicht aufzufinden, der Besitzer war also kein Landwirt. Seine Äcker wurden von Kolonen bearbeitet, die den Ackerszins in Naturalien bezahlten. Diese wurden in der Villa gespeichert. Die Villa wurde am Ende des 4. Jahrhunderts sorgfältig ausgeräumt, danach brannte sie bald ab.

Im 6. Jahrhundert diente ein Teil der Villa zum Interimsquartier, dieser Teil wurde mit dem römischen Heizkanalsystem geheizt. Nach der Gründung des ungarischen Staates waren die Mauern der Villa vermutlich als Steinbruch zum Kirchenbau benutzt.

Károly Sági

Fouilles de vérification d'une villa rustica à Kékkút

Árpád Csák et János Sági, collaborateurs du Musée de Balaton à Keszthely, ont mis au jour en 1903 à Kékkút, deux bâtiments romains. Des résultats des fouilles, Árpád Csák a publié un court compte rendu dans le journal *Keszthelyi Hirlap*.⁸ (Les numéros de note renvoient au texte hongrois.) Plus tard, les résultats ont été dépouillés et résumés par Bálint Kuzsinszky.⁹ András Alföldy a fait, dans l'*Archeológiai Értesítő*,¹⁵ l'analyse de la publication de Kuzsinszky. Dans son analyse, il a mentionné que l'un des deux bâtiments rendus au jour, est une «basilique sans abside». Et parlant des deux christogrammes de terre ajourés, trouvés à l'entrée du plus grand bâtiment, Alföldy supposait que ce bâtiment avait eu un trait à la chrétienté primitive, tout en soulignant que le plan n'est pas du style basilique.

Ensuite, Lajos Nagy s'est occupé des deux bâtiments romains de Kékkút.^{17, 18} Il a fait connaître l'autre bâtiment, le plus grand qui se trouvait près de «la basilique sans abside», en l'appelant «église jumelée». La recherche a accepté les constatations de Lajos Nagy, et les deux bâtiments figuraient sous ces dénominations dans la littérature.¹⁹ En hiver de 1965, on défonçait le sol pour y planter la vigne, et au cours de ces travaux, on a retrouvé les soubassements aussi. Nous avons fait arrêter le terrassement, et en été de 1965 nous avons de nouveau mis à jour le bâtiment.

Nous présentons le résultat des fouilles d'Árpád Csák et de János Sági sur l'image No 2, tandis que la 3e image montre le résultat de nos fouilles de vérification. (Nous avons inséré les images au texte hongrois.)

Les fouilles de Csák et de Sági en 1903 se contentaient d'avoir déterminé les murs limitant les locaux, sans examiner les espaces intérieurs. Dans le local No 6, nous avons pu constater au cours des fouilles de 1965 que c'était une galerie couverte, enfermant une cour ouverte, c'est-à-dire c'était un péristyle. Le sol de la galerie couverte du péristyle était en terrazzo. En défonçant le sol, c'est ici que l'on a trouvé ces deux colonnes en pierre (fig. 5-6) qui avaient été transportées d'un bâtiment plus ancien pour décorer notre villa romaine de l'époque tardive. A la base des fouilles de 1903, Lajos Nagy estimait que ce local avait été le baptistère de «l'église jumelée».³²

Ayant reconnu le caractère du local 6, nous pouvons considérer le bâtiment comme une villa romaine, de grandes dimensions, ayant un péristyle. A la fin du IIIe siècle et au cours du IVe, on a bâti ces villas à péristyle, munies de tours d'angle, pour les défendre. Dans la villa de Kékkút, les locaux 3 et 5 étaient les tours d'angle, du côté de l'entrée. Le

local 3 était un hypocauste, et dans le local 5 — dont la mise au jour était, malheureusement, impossible — au cours du remue de terre, une meule a été retrouvée (fig. 8.). Plusieurs meules trouvées dans des villas romaines sont connues^{38, 39, 40, 41, 42}: en général, elles sont découvertes dans la cuisine du bâtiment.

Le local 1 de la villa était une cour découverte, dont la porte mesurait 3,5 m de largeur. Dans la partie nord de la cour, un mur a été élevé plus tard, et devant le péristyle un portique large de deux mètres a été formé.

C'est près de la porte donnant sur la cour que l'on a retrouvé en 1903 les deux christogrammes, dont l'un est disparu et l'autre fort endommagé pendant la deuxième guerre mondiale. Nous avons complété ce dernier d'après photographies. (fig. 9.)

Le monogramme de Kékkút est en dernière analyse une roue à 7 rayons, dont la tige supérieure, perpendiculaire a été formé en P. Nous ne connaissons pas encore les parallèles immédiats des monogrammes de Kékkút. Leur élément essentiel est la roue à plusieurs rayons, ce qui est un symbole ancestral du soleil.⁵³ Les symboles du soleil sont devenus symboles du Christ.⁵⁴ Dans l'évolution des monogrammes de Kékkút, les christogrammes nés au temps de Constantin 1er le Grand — et fréquents en Pannonie aussi — ont joué également un rôle.⁶⁰

Les monogrammes de Kékkút faisaient profession de la foi du propriétaire d'une part, mais d'autre part on attribuait de la force protectrice également à ces symboles. Ainsi, la croix, de même que le monogramme formé des premières lettres du nom du Christ, dans tous leurs emplois superstitieux protègent contre les esprits malins.⁶¹

La villa de Kékkút a été bâtie au IVe siècle. La figure 19 présente son image reconstruite. A en juger d'après l'état des canaux de chauffage, le bâtiment était rarement utilisé, il n'était pas habité en permanence. Autour de la villa nous n'avons trouvé aucun vestige de bâtiment de ferme, son propriétaire ne s'adonnait pas à l'agriculture. Ses terres étaient cultivées par des colons qui solvaient les redevances annuelles en produits agricoles. Ces produits étaient emmagasinés dans la villa. A la fin du IVe siècle la villa a été soigneusement vidée, et peu après incendiée.

Au IVe siècle, une partie de la villa a servi de cantonnements, et cette partie était chauffée par un réseau de canaux de chauffage à la romaine. Après la conquête hongroise, on a démoli les murs de la villa, pour édifier des églises de ses pierres.

Károly Sági

Повторные раскопки виллы рустики в Кеккуте, ошибочно принимавшейся за христианскую базилику

В 1903 году научные сотрудники кестхейского Балатонского музея — Арпад Чак и Янош Шаги произвели в Кеккуте раскопки двух римских зданий. Результаты раскопок были опубликованы Арпадом Чаком в „Кестхейи Хирлап”.⁸ (Номера комментариев здесь и в дальнейшем относятся к венгерскому тексту). Несколько позднее результаты раскопок были более подробно описаны Балинтом Кужински.⁹ Реферат Кужински в свою очередь был изложен в «Археологичаи эршешитё» Андрашем Алфёльди.¹⁵ Алфёльди в своем сообщении отмечает, что одно из раскопанных зданий — «безопасный храм». Найденные же при раскопке второго здания две филигранные монограммы на глине с символом Христа послужили ему поводом для предположения о том, что второе здание якобы было древнехристианским храмом, хотя он и отмечает, что планировка здания не является типом базилики.

В дальнейшем обими кеккутскими зданиями заинтересовался Лайош Надь.^{17,18} В его публикации здание больших размеров, находящееся рядом с «безопасным храмом», называется «двойной храм». С тех пор в литературе эти оба здания известны под этими названиями.¹⁹

Зимой 1965 года на территории «двойного храма» производили вскопку земли под виноградник, тогда-то был обнаружен и фундамент здания.

Раскопки, произведенные Арпадом Чаком и Яношем Шаги, показаны нами на рис. 2. Рис. 3 показывает вторичную раскопку. (Рисунки помещены в венгерском тексте).

Чак и Шаги при раскопках, произведенных ими в 1903 году, органичились лишь стенами, обрамлявшими здание, внутреннее же пространство ими не было исследовано. При раскопках 1965 года обнаружено, что помещение № 6 представляло собой крытую галерею, окружающую открытый двор, т. е. перистиль. Крытая галерея перистиль имела террасовый пол. Во время вскопки почвы под виноградник здесь были найдены две каменные колонны (рис. 5, 6), которые были взяты от более раннего здания для украшения виллы. Лайош Надь на основании раскопок 1903 года определил это помещение как баптистерий «двойного храма».²²

После раскопок 1965 года, когда стало ясно, что помещение № 6 является перистилем, совершенно очевидно, что здание, считавшееся храмом, на самом деле представляло собой большую римскую виллу. В конце

III и в IV веке такие перистильные виллы уже снабжались в целях обороны угловой башней.³³ Такие башни имелись и в кеккутской вилле при входе в помещения № 3 и 5. Помещение № 3 было кочегарней, в помещении № 5, раскопки которого произвести, к сожалению, было невозможным, при пахоте был найден жернов. Такие жернова неоднократно встречались при раскопках римских вилл,^{38, 39, 40, 41, 42} они являлись принадлежностью оборудования кухонь.

Помещение № 1 виллы представляло открытый дворик, имевший входные ворота шириной 3,5 метра. С западной стороны дворика позднее была выстроена стена и двухметровый портик перед перистилем.

На воротах, ведущих во двор, и были найдены в 1903 году монограммы с символом Христа. Одна из них пропала во время второй мировой войны, вторая же была сильно повреждена. Ее дополнили на основании сохранившихся фотографий (рис. 9).

Кеккутская монограмма представляла собой семиспицевое колесо, что было символом солнца.⁵³ Символ солнца позже стал символом Христа.⁵⁴ Кеккутская монограмма относится ко времени правления Константина, в Паннонии часто имели место монограммы, символизирующие Христа.⁶⁰

Кеккутская монограмма во-первых свидетельствовала о религиозности владельца виллы, во-вторых, служила защитной силой. Крест, являющийся монограммой, изображающий первую букву имени Христа, по всем поверьям, обладал силой, отгоняющей злых духов.⁶¹

Кеккутская вилла была построена в IV веке. Реконструктивный вид ее изображен на рис. 19. На основании состояния кочегарни можно судить о том, что здание не было постоянным жилищем. Вокруг виллы не обнаружено хозяйственных построек, значит, хозяин не занимался сельским хозяйством. Повидимому, земли его обрабатывались колоннами, платившими арендную плату натурой, которая хранилась в помещениях виллы. В конце IV века вилла была оставлена ее владельцем, после чего она сгорела.

В конце IV века часть виллы служила временным жилищем. Она отапливалась при помощи сохранившейся отопительной системы. После образования венгерской государственности материал стен виллы был, повидимому, использован для строительства церкви.

Карой Шаги

XI. századi királyi udvarház maradványai Zircen

1942—43-ban Nagy László, a veszprémi múzeum akkori igazgatója, a zirci Vásártéren, a plébánia-templom mellett, a Kossuth Lajos utca térré szélesedő középső szakaszán középkori templom falait tárta fel (1. kép). A templom körül fallal kerített temetőt, a körítőfalon kívül pedig északról egy nagyobb, délről egy kisebb épületet talált.¹

A középkori templom a mai, 1761 és 1763 között épített templom² északi oldalától mintegy 15 méter távolságra állott, attól eltérő tájolással.

I. A FELTÁRT ÉPÜLETEK LEÍRÁSA

1. A templomot

a romterület közepén tárták fel, amelynek falai a felszínen is észlelhetők voltak és közvetlenül a gyepszint alól kerültek elő.

Hosszházas elrendezéssel, egyhajós, íves szentélyű épület volt, $9,40 \times 14,20$ m belméretű hajóval és $3,00$ m belső sugarú szentéllyel, átlagosan $1,00$ m vastag falakkal (2. kép). A hajó nyugati végében, a nyugati zárófal belső síkjától kb. $1,50$ m távolságra a hajó teljes szélességében húzódó, utólag beépített, másfél méter vastag fal alapozása volt látható.

A templom hossz tengelye a keleti iránytól 13° -kal tér el észak felé. Falai a nyugati zárófal kivételével 30 cm magasságban maradtak meg, az utóbbinak csak alapozását sikerült feltárni. Anyaguk helyi fehér keménymész-kő, amelyből durván megmunkált, eltérő nagyságú, lapos kvádereket faragtak. A falakat nagyjából azonos magasságú sorokkal két oldalról emelték, közét vagdalt kővel kevert, erősen meszes habarccsal öntötték ki. A 60 cm mély alapozás kiásott agyaggödörbe döngölt agyaggal kevert kőből készült (3. kép).

A kőtemplom padlószintje a felmenő falból megmaradt egyetlen kősor alsó vonalára rekonstruálható, helyét az árkok metszetszfalán téglatörmelékes, meszes csík jelzi.

A templom belsejében, a nyugati fal és a diadalív között, mindkét oldalfal mellett kör alaprajzú, agyaggal falazott kőalapozásokat tártak fel. Az alaptestek közepén cölöplyukak voltak, köztük többen az elkorhadat cölöp maradványait is megfigyelték (4. kép). A déli fal mellett hat darab ilyen cölöpalap került elő egy sorban, egymástól mért távolságuk kb. $1,75$ m (5—6. kép). Az északi oldalon csak a nyugati első alaptestet ásták ki. A két cölöpsor egymástól mért távolsága

$6,90$ m, az egyes cölöpök közötti távolság négyszerese. A diadalív előtt a déli cölöpsoron belül még egy alapot találtak, a diadalív belső sarkai alatt pedig a kőtemplom falaival elvágott egy-egy kőalaptestet. Ezek egymástól mért távolsága $4,60$ m. A cölöpalapokat a kőtemplom falainál mélyebben alapozták. Valamennyit érintetlen agyagtalajba ásták. A kőtemplom rekonstruálható meszes padlószintje egységesen fedi a cölöpalapokat; az alaptesteket, illetve a bennük álló cölöpöket, tehát a kőtemplom építéskor elbontották. Majdnem szabályos elhelyezésük és a kőtemplom falaihoz viszonyított helyük a kőtemplomnál korábbi, favázás építmény létezől tanúskodik (7. kép: alaprajz).

A templom északi oldalán Nagy László tizenhárom, nagyobbára melléklet nélküli sírt tárt fel.

2. A körítőfal

A templom körüli temetőt övező fal is kőből készült. Az ásatás alkalmával két, különböző időben épített körítőfalat tártak fel.

A nagyobb területet bekerítő a feltárt kőtemplom északkeleti sarkától nagy ívben fordul dél felé, körülbelül 30 m hosszban, majd nyugat felé a mai rk. templom déli oldalánál feltárt lakóház alatt átfutva fordul ismét észak felé, s a középkori templomhoz csatlakozik.

A kisebbik körítőfalnak csak a déli szakaszát ismerjük, ezt az előbbi falon belül ásták ki, a hozzá épített és a már említett lakóházzal együtt.

3. Az északi lakóház

közvetlenül a templom északnyugati sarkához csatlakozik, egy négyzetes arányú, $4,50 \times 6,00$ m belméretű helyiséggel. Egy méter vastag fala több átépítésről tanúskodik. Alig megmunkált kövekből később építették a templom mellé (8. kép). Az ásatási rajzból és a fényképekről gyanítható, hogy nyugati fala észak felé folytatódott. Északi fala ráépült egy korábbi, északnyugat-délkeleti, tehát eltérő tájolású hosszú épület déli falára, amelyet nem tártak fel teljesen. Ez a ház egy $7,50 \times 21,70$ m belméretű, egy méter falvastagságú helyiségből áll, amelyhez tőle elváló falazattal egy kb. $1,20$ m vastag falú, $7,00 \times 9,50$ m belméretű helyiség csatlakozott (9. kép).

Az első két helyiség falait megmunkálatlan kövekből építették, a harmadikét viszont épp olyan faragott mészkő kváderekből, mint a templom falait (10. kép).

A több periódusú épület teljes feltárása elmaradt.